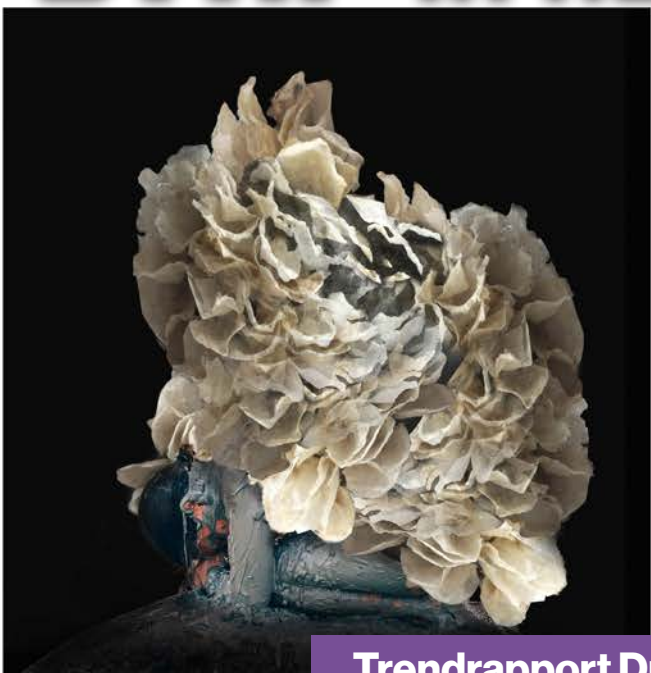

STAP IN HET ONBEKENDE

INHOUD

03

DUURZAME DINSDAG IN CIJFERS

04

1. DUURZAME DINSDAG 2022

08

2. STAP IN HET ONBEKENDE

12

3. VERDIEPING VAN DE THEMA'S

14

3.1 KLIMAAT

17

3.2 CIRCULAIRE ECONOMIE

25

3.3 DUURZAAM BOUWEN EN WONEN

28

3.4 ENERGIE

32

3.5 DUURZAME MOBILITEIT

35

3.6 VOEDSEL EN VOEDSELPRODUCTIE

40

3.7 NATUUR EN BIODIVERSITEIT

46

3.8 SOCIALE DUURZAAMHEID EN SOCIALE INNOVATIE

52

4. SIGNALLEN UIT DE KOFFER

59

BIJLAGEN

ALLE INZENDINGEN

CIJFERS OVERZICHT

INZENDINGEN OP TREFWOORD

67

DANKWOORD

DUURZAME DINSDAG 2022

Het is voor de **24e** keer Duurzame Dinsdag, Prinsjesdag van de Duurzaamheid.

Van de inzendingen is **91%** een initiatief; **9%** is een idee dat iemand anders zou moeten uitvoeren.

Er worden 3 duurzame lintjes uitgereikt en Eva Rovers spreekt de Duurzame Troonrede uit.

Op 6 september neemt het Kabinet een koffer met **291** duurzame inzendingen in ontvangst.

Van alle initiatieven heeft **33%** een internationaal en **53%** een nationaal bereik. Dat is vergelijkbaar met vorig jaar.

22 trendwatchers uit de wereld van duurzaam initiatief hebben bijgedragen aan dit Trendrapport. Hun namen staan in het colofon.

Van alle initiatieven is **11%** een startup en **65%** zit in de uitvoerings- of opschalingsfase. Bijna allemaal - **96%** - zoeken ze een vorm van ondersteuning: vooral ingangen bij de overheid of andere organisaties, financiering en/of publiciteit.

Alle inzendingen zijn integraal; bij **86%** speelt bewustwording een belangrijk rol en bij **77%** klimaat. Biodiversiteit en sociale duurzaamheid zijn met respectievelijk **42%** en **47%** de sterkste stijgers. Het aandeel circulaire economie blijft met **58%** min of meer stabiel. Meer data staan in de bijlagen.

Alle inzendingen maken kans op een van de **6** prijzen.

Dit jaar is het aandeel inzendingen van burgers met **26%** hoger dan voorgaande jaren. We vermoeden een toegenomen actiebereidheid bij burgers om zich in te zetten voor klimaat en biodiversiteit. **54%** van de inzendingen komt van bedrijven.

Topics in 2022: energiearmoede, betaalbaar en gezond voedsel voor iedereen, nieuwe vezels, regeneratie, duurzaamheid van binnenuit, textielverf, microplastics, vitale bodem.

VHG GROENPRIJS

GREENCHOICE ENERGIEPRIJS

LIDL VOEDSELPRIJS

ING CIRCULAIRE ONDERNEMENPRIJS

IVN NATUURPRIJS

DUURZAME DINSDAG-PRIJS

1. DUURZAME DINSDAG

DUURZAME DINSDAG STEM VAN DUURZAAM INITIATIEF

Al vierentwintig jaar is het op de eerste dinsdag van september [Duurzame Dinsdag](#), Prinsjesdag van de duurzaamheid. Het is een van de weinige momenten dat kabinet en politici persoonlijk in gesprek gaan met duurzame initiatieven uit de samenleving. Eens per jaar kan deze groep impactondernemers, startups, scale-ups, burgergroepen, mensen met duurzame ideeën - kortom iedereen die zelf aan de slag gaat om de wereld te verduurzamen – op de deur kloppen bij beslissers én andersom.

Dat is nodig, want vreemd genoeg is er nog steeds geen gelijk speelveld. Voor alle vervuilende producten, processen en systemen zijn inmiddels wel duurzame alternatieven verschenen. Maar deze initiatieven komen maar mondjesmaat tot bloei. Overheid en politiek krijgen ze meestal niet eens te zien. Hun geluid is te versnipperd. Er is geen machtige spreekbuis, geen geoliede lobby die hun geluid versterkt in Den Haag. De oude economie maakt voor hen geen plaats. Daarom is er Duurzame Dinsdag.

Duurzame Dinsdag staat uiteraard niet alleen. Vorig jaar pakten meer dan 100 duurzaamheidsorganisaties elkaars hand in de [Duurzame Doorbraak](#). Als we de positieve krachten bundelen, kunnen we de systemen doen smelten en ruimte maken voor een nieuwe economie. Het Duurzame Dinsdag-koffertje wordt dan net zo richtinggevend, als het koffertje van de minister van Financiën, twee weken later.

DUURZAME DINSDAG DE COMPONENTEN

Het fenomeen Duurzame Dinsdag bestaat uit diverse componenten. De meest in het oog springende is het evenement op de eerste

dinsdag van september (dit jaar op de 6^e), analoog aan Prinsjesdag. Op deze dag wordt de duurzame Troonrede uitgesproken door een prominente 'verduurzamer' namelijk Eva Rovers. Een koffertje met dit jaar 291 initiatieven wordt aangeboden aan de minister voor Klimaat en Energie Rob Jetten, als vertegenwoordiger van het kabinet. Er zijn lintjes voor klimaathelden en prijzen voor duurzame doeners. Ook politici zijn aanwezig en gaan in gesprek met initiatiefnemers.

Ieder jaar is er ook een Trendrapport. Dit rapport beschouwt de inzendingen en kijkt naar de meest opvallende ontwikkelingen, nieuwe woorden en innovaties. Een groep van 22 mensen, met goed zicht op de wereld van duurzaam initiatief, heeft zich hierover gebogen (zie colofon). Het geeft duiding aan de inzendingen in de koffer. Het Trendrapport wordt het gehele jaar gebruikt door beleidsmakers, politici, financiers, onderzoekers en journalisten.

Naast het evenement worden gedurende het jaar diverse matchmaking gesprekken georganiseerd, communities of practice gemaakt en (rondetafel)gesprekken gehouden. Op deze wijze geeft Duurzame Dinsdag óók ruggensteun aan alle politici, ambtenaren en werkenden in de 'oude economie', die graag de draai naar duurzame ontwikkeling willen maken. Ook zij zijn in zekere zin initiatiefnemers.

Duurzame Dinsdag wordt georganiseerd door een groot aantal partijen (zie colofon). Het Impulsprogramma Duurzaam Initiatief van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en de programma's Jong Leren Eten en DuurzaamDoor van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit hebben Duurzame Dinsdag de laatste jaren ondersteund en versterkt.

EERDERE INZENDERS OVER DUURZAME DINSDAG

ENERGIEBESPARING MET SPEEDCOMFORT

Energie besparen kan perfect met de slimme radiatorventilatoren van [SpeedComfort](#). In 2019 deden ze mee met Duurzame Dinsdag en wonnen de Greenchoice energie prijs. Dat heeft veel opgeleverd. Zowel Greenchoice als ING hebben de SpeedComfort opgenomen in hun royaltyprogramma voor hun klanten. Dat gaf de productie vleugels. Het bedrijf is nu zelf een van de partners van Duurzame Dinsdag. Pieter van der Ploeg van SpeedComfort: "Duurzame Dinsdag heeft ons veel positieve aandacht en ook veel nieuwe business opgeleverd. Het verbindt duurzame initiatieven, bedrijfsleven, overheid, en politiek. De eerste dinsdag in september is minstens zo relevant als die andere Prinsjesdag, twee weken later en zou veel meer media-aandacht moeten krijgen."

MEER NATUURHERSTEL MET BESE

[BESE](#) maakt biologisch afbreekbare matten geschikt voor natuurherstel van rivieroeveren en kustlijnen. Nu worden daarvoor meestal plastic materialen gebruikt. BESE levert een nieuw, duurzamer product, maar juist daarom kijken waterbeheerders vaak eerst liever de kat uit de boom. Malenthe Teunis van BESE: "Duurzame Dinsdag heeft onze naamsbekendheid verhoogd, we zijn meer zichtbaar geworden. Het heeft ons direct een samenwerkingspartner opgeleverd: de provincie Zuid-Holland. We zijn ons productaanbod en onze organisatie aan het uitbreiden. Onze impact groeit, zowel in Nederland als daarbuiten."

DUURZAME DOORBRAAK

Vorig jaar werd op Duurzame Dinsdag het startschot gegeven voor de [Duurzame Doorbraak](#). Meer dan 100 duurzame knooppunten en organisaties die gaan voor duurzame ontwikkeling in de brede zin van het woord, bundelen kracht. Dat zijn organisaties zoals [Springtij](#), [SDG-Nederland](#), [FNV](#), [Versnellingshuis Nederland](#), [Circulair](#), [Bureau Burgerberaad](#), en [LSA bewoners](#). Er worden agenda's gedeeld en samen nieuwe acties ondernomen. Dat is belangrijk, want er is veel versnippering in het duurzaamheidswerkveld. We bereiden samen de punten voor die we voorleggen aan de politiek in september. We checken samen de trends en ontwikkelingen die de inzendingen laten zien en we plannen gezamenlijke interventies.

DUURZAAM INITIATIEF, HOOP EN VERTROUWEN

Hoop leidt niet noodzakelijkerwijs tot actie. Maar actie leidt zeker tot hoop! Het is belangrijk om te realiseren dat initiatiefnemers autonoom, uit zichzelf in actie komen voor duurzame ontwikkeling, ze zijn intrinsiek gemotiveerd, impact gedreven. Als je de inzendingen leest, dan voel je hoop. Het werkt aanstekelijk. De initiatieven verschillen van abstractie, grootte en impactkracht. Het is belangrijk om ze allemaal te onderzoeken en analyseren, als een R&D afdeling van de samenleving. Door samen, met zoveel mogelijk partijen, om de initiatieven heen te gaan staan en te kijken waar we bij kunnen dragen, gaan initiatieven meer impact maken en bouwen we bruggen van vertrouwen.

2. STAP IN HET ONBEKENDE

Deze koffer is niet ‘aardig’. Dat was voorgaande jaren anders, toen klonk het zachter, hoopvoller, minder radicaal ook. Maar nu hangen boosheid en frustratie in de lucht. Boosheid over ongelijkheid in de samenleving, trage besluitvorming, beknellende regels, en het steeds maar voorrang geven aan de oude economie bij het verdelen van middelen. Angst en frustratie over de snelheid waarmee we de aarde verwoesten en de wereld polariseert zonder dat we echt ingrijpen. Er wordt gesproken over ‘weinig vertrouwen in de overheid’. En voor het eerst horen we woorden als klimaatpijn en klimaatrouw.

De gevoelde urgentie tot verandering klinkt in veel initiatieven door. We beseffen dat we definitief afscheid moeten nemen van een levenswijze die ons veel gemak heeft gebracht, maar ons ook tot economisch gedreven wezens heeft gemaakt. We zijn losgeraakt van onze oorspronkelijke, menselijke natuur. Verbondenheid en spiritualiteit hebben plaatsgemaakt voor instant gemak en de opvatting dat we overal recht op hebben.

We zien dat deze frustratie op meer plekken in de samenleving ontstaat. Ook onder politici, ambtenaren, ondernemers en werknemers van oude-economie bedrijven zijn steeds meer mensen die het wel anders zouden willen, maar niet bij machte zijn zich los te weken uit de systemen die we zelf hebben gemaakt. Het lijkt erop alsof de chaosfase van de transitie is aangebroken en dat pioniers op allerlei plekken in de samenleving zoeken naar manieren om buiten de hokjes het nieuwe te vinden.

RADICAL ACTS

De oplossingen die initiatieven voorspiegelen zijn radicaal anders dan we gewend zijn. Het zijn ‘radical acts’, sprongen in het onbekende. Het gaat niet om een beetje minder on-duurzaam maar om een ander perspectief en een andere

levenshouding. We worden gevraagd om de focus op economische groei los te laten. Er zitten initiatieven in de koffer die dingen doen of voorstellen die nog niet eerder zijn gedaan. Als we die blijven beoordelen binnen de huidige denkbare, missen we innovatie. Of het nu gaat om de natuur als rechtspersoon, regeneratieve landbouw, nieuwe technieken of andere vormen van onderwijs en democratie, het vraagt ruimte en experiment, en dat gaat niet zonder risico's. Naast een moedige overheid hebben we moedige politici nodig, die minder met verkiezingen en meer met toekomstige generaties bezig zijn. De journalistiek heeft een grote rol in deze fase. Neutrale verhalenvertellers kunnen helpen om ‘over de horizon’ te kijken, door het eerlijke verhaal te vertellen en het nieuwe meer podium te geven.

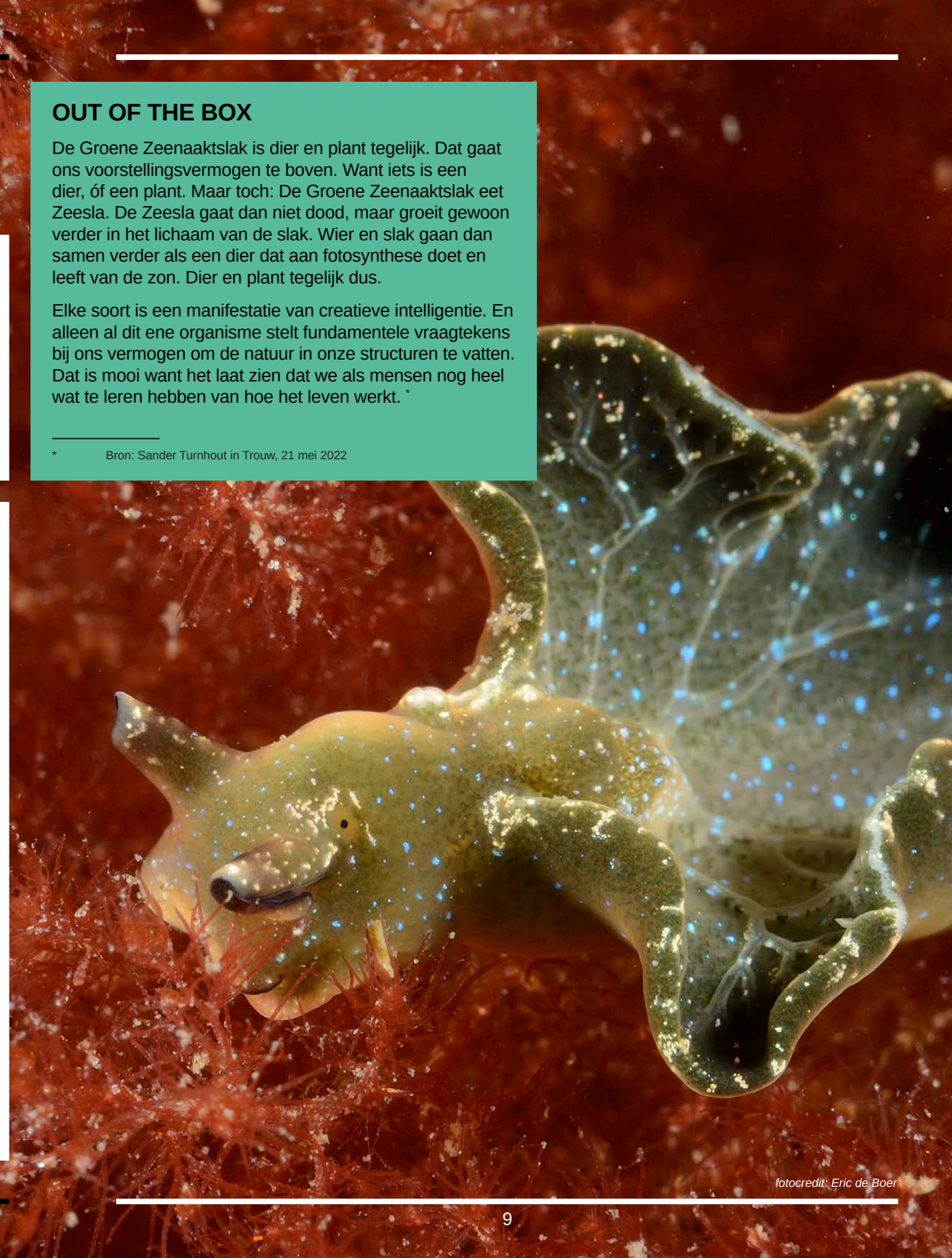
Als besluitvormers en beleidsmakers durven springen en radicale maatregelen durven nemen vanuit nieuwe paradigma's, zonder de risico's geheel te kunnen inschatten, dan heeft het nieuwe een kans. Die opgave geldt overigens voor ons allemaal. Als we -van binnenuit- ruimte maken voor het ‘niet-weten’ en het bekende durven los te laten, krijgt de nieuwe wereld vorm.

OUT OF THE BOX

De Groene Zeenaaktslak is dier en plant tegelijk. Dat gaat ons voorstellingsvermogen te boven. Want iets is een dier, óf een plant. Maar toch: De Groene Zeenaaktslak eet Zeesla. De Zeesla gaat dan niet dood, maar groeit gewoon verder in het lichaam van de slak. Wier en slak gaan dan samen verder als een dier dat aan fotosynthese doet en leeft van de zon. Dier en plant tegelijk dus.

Elke soort is een manifestatie van creatieve intelligentie. En alleen al dit ene organisme stelt fundamentele vraagtekens bij ons vermogen om de natuur in onze structuren te vatten. Dat is mooi want het laat zien dat we als mensen nog heel wat te leren hebben van hoe het leven werkt. *

* Bron: Sander Turnhout in Trouw, 21 mei 2022

fotocredit: Eric de Boer

“Klimaatverandering raakt iedereen, het eerst de mensen die (financieel) kwetsbaar zijn, maar uiteindelijk varen we -misschien niet allemaal in hetzelfde schuitje- allemaal op dezelfde zee. In deze fase wordt klimaatongelijkheid en polarisatie groter. Zorg dat de kwetsbaren mee kunnen en stap van het idee af, dat het alleen hen raakt.”

Eerlijk Aarde Erfdeel (nr.55)

NIEUW GELUID: FABRICATE

[Fabricate](#) is een applicatie die gebruik maakt van de meet-functie op smartphones. De app meet het lichaam van een persoon. De persoon richt de camera op kleding die hij of zij niet (meer) past, waarop de app suggesties en stap voor stap instructies geeft om deze kleding aan te passen. Zo bestrijden we de enorme hoeveelheid kleding die onnodig weggegooid wordt. (nr. 83)

3.

VERDIEPING VAN DE THEMA'S

De samenleving is kampioen waarden verknopen. Initiatieven werken altijd aan meerdere doelen tegelijk. Als vanzelfsprekend gaan klimaat, natuur, armoedebestrijding, circulaire economie, voedsel en nog veel meer hand in hand. Tegelijkertijd, maar vaak ook opeenvolgend. Het één leidt tot het ander. Bewoners die samen auto's delen, gaan óók energie besparen. Mensen die voedselverspilling bij horeca tegengaan, helpen daarmee ook mensen met een krappe beurs en dus armoede te bestrijden en gezondheid te bevorderen. Deze manier van meervoudige waardencreatie is één van de belangrijke dingen die initiatieven uit de samenleving ons kunnen leren. Ze vormen het weefsel waar de samenleving vitaler van wordt.

fotocredits: Rietgoed

Inzenders geven bij aanmelding zelf aan welke inhoudelijke thema's op hun initiatief van toepassing zijn. Dit jaar valt het volgende op:

- De grootste thema's zijn klimaat en circulaire economie;
- De sterkste stijgers zijn biodiversiteit en natuur-gerelateerde inzendingen en sociale duurzaamheid. Een voortzetting van de trend, die we al een aantal jaar waarnemen, maar lastig is te duiden. Wellicht verbreedt de aandacht zich van technologische innovatie naar een meer holistische benadering;
- Initiatieven noemen COVID niet meer.

- **Klimaat**
- **Circulaire economie**
- **Sociale duurzaamheid**
- **Biodiversiteit**
- **Energietransitie**
- **Voedsel**
- **Afval**
- **Water- of klimaatadaptatie**
- **Mobiliteit**
- **Duurzaam bouwen**
- **Biobased**
- **Zorg**
- **COVID-19**

THEMA'S : VERSCHUIVING IN DE LAATSTE JAREN

2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015
77%	78%	80%	65%	61%	64%	42%	39%
58%	58%	56%	61%	44%	42%	33%	22%
47%	37%	36%	31%	9%	24%	16%	12%
42%	34%	29%	16%	20%	21%	14%	12%
33%	34%	30%	33%	27%	28%	-	-
22%	18%	18%	18%	23%	19%	17%	15%
20%	20%	25%	22%	28%	25%	16%	17%
18%	16%	11%	6%	-	-	-	-
13%	11%	13%	10%	8%	8%	11%	9%
10%	7%	8%	11%	8%	9%	6%	6%
7%	7%	11%	6%	6%	8%	5%	5%
7%	4%	8%	-	-	-	-	-
0%	2%	7%	-	-	-	-	-

- = niet gescoord in betreffende jaar

3.1

KLIMAAT

Initiatieven vragen de overheid om meer kaders om verduurzaming te versnellen. Want er is een groeiend bewustzijn, dat we niet meer zo kunnen doorleven als we de laatste jaren hebben gedaan. We zien dagelijks de harde beelden op het nieuws die duiden op een bestaanscrisis op meerdere niveaus en dat leidt tot 'klimaatpijn'. Dit begrip komt voor het eerst naar voren in de koffer. Initiatieven wijzen ons erop dat we klimaatpijn moeten waarnemen, én 'heel' moeten blijven, ons staande moeten houden, door ons te verbinden met ons zelf, de ander en de natuur, om vandaar uit ons leven opnieuw vorm te geven. Er is een transformatie op handen voor een duurzame leefstijl van binnenuit.

DUURZAME LEEFSTIJL VAN BINNENUIT

Het meest duurzame zijn de dingen die je niet koopt en de kilometers die je niet vliegt. Een groeiende groep mensen gooit het roer om en stapt - stap voor stap - uit de consumptiemolen. Mensen trekken hierin samen op en daarbij wordt ruimte gemaakt voor de pijn die hoort bij afscheid van het vertrouwde leven. Bijvoorbeeld via deelname aan [Klimaatgesprekken](#) (nr. 184), onder begeleiding van één van inmiddels meer dan 400 opgeleide klimaatcoaches. Ook [Transformational Friends](#) (nr. 219), [Walking our minds](#) (nr. 231) en [Klimaathart](#) (nr. 130) werken aan toekomstvaardigheden. Dit begint met een reis naar binnen, met een duurzame mindset. Degrowth, sufficiency, van ego naar hart, zijn termen die daarbij worden genoemd en die nodig zijn om de gehechtheid van mensen aan bezit los te laten. Het is een voorwaarde voor ander gedrag, anders schuiven we met technologische innovaties de ramp alleen maar voor ons uit.

Klimaatcrisis Coalitie (Klimaatmars)
fotocredits: Richard Braat

“Wij werken vanuit inclusie: alle meningen en ideeën zijn welkom. Er is geen vast stappenplan: iedere deelnemer kiest zelf wat passend en haalbaar is, elke stap vooruit is er één. Ambivalente gevoelens mogen er zijn en horen erbij. Door die diversiteit krijgen deelnemers meer begrip voor de ander, zowel binnen als buiten de groep. Groepen blijven na afloop van de workshopreeks vaak met elkaar in contact. Regelmatig komen er nieuwe initiatieven uit voort, denk aan collectieve aankoop zonnepanelen, groene daken, een elektrische buurtauto, het organiseren van groene markten en kledingruilactiviteiten. Goed voor de sociale cohesie én voor het klimaat.”

Klimaatgesprekken (nr. 184)

HET KAN ALLEEN MAAR INTEGRAAL

De klimaatcrisis, biodiversiteitscrisis, energiecrisis, stikstofcrisis, grondstoffentekort, wooncrises, voedseltekorten, de initiatieven spiegelen ons dat het in feite gaat om één existentiële crisis, die je alleen maar in samenhang kan benaderen. Het hokjes denken, het organiseren naar thema's in kokers, dat beperkt ons.

In onze huidige levensstijl verwachten we dat de natuur zich aanpast aan ons. Daar is onze economie op ingericht. Maar dat gaat niet gebeuren. We moeten naar een economie waarin wij ons aanpassen aan de natuurlijke processen, de draagkracht van de aarde en waarin waarde en kwaliteit het wint van geld en kwantiteit. Dat vraagt

om het aangaan van een verbinding met die natuurlijke processen, met het grotere geheel. Als je dat doet, dan kan je alleen maar integraal denken en werken.

In de koffer zitten mooie voorbeelden van waar dat toe kan leiden. [Havenstad IJpoort](#) (nr. 49), is een burgercollectief dat een goed onderbouwd plan heeft ontworpen voor een nieuwe integrale toekomst voor staalfabriek Tata Steel. In het plan gaan alle 9.000 werknemers aandeelhouder worden, blijft de fabriek bestaan maar dan anders en bovendien CO2-neutraal. Daarnaast komt er 400 hectare natuurgebied, 60.000 betaalbare woningen en 4 nieuwe biobased fabrieken. Sectoraal georganiseerde systemen verhinderen dat dit soort integrale oplossingen worden bedacht.

WALKING OUR MINDS

Bestuurlijke dilemma's vragen om integrale benaderingen en om schakelen met de praktijk. Dat vraagt veel denkkracht, oude kaders loslaten, nieuwe creëren. Dit soort denkprocessen zijn altijd in beweging en in ontwikkeling, net zoals de natuur. De combinatie van natuur en denkdoorbraken ligt voor de hand. [Walking our minds](#) daagt bestuurders uit te reflecteren op hun denkkaders al wandelend in de natuur, alleen of samen met andere bestuurders. (nr. 231)

3.2 CIRCULAIRE ECONOMIE

Het motto is: gebruik alles, verspil niets. Veel mensen hebben inmiddels wel scherp, dat we voorzichtig moeten zijn met grondstoffen en ook dat eigenlijk alles dat we hebben, potentiële grondstoffen zijn. Dit jaar is het thema Circulaire Economie wederom het grootst. De initiatieven in de koffer concentreren zich rond voedsel en biomassa, bouwmaterialen en kleding en textiel en zitten hoog op de 'R-ladder' (refuse, re-use). De aandacht voor plastic verschuift naar microplastics en vezels zijn gewild! Toch zijn er nog steeds veel belemmeringen voor circulaire ondernemers.

VRAAG NAAR VEZELS STIJGT

Vezels zijn nodig voor een groot deel van onze producten: kleding, bouwmaterialen, meubels, karton, matrassen. Er wordt gezocht naar vervanging van katoen (vanwege pesticiden en water) en synthetisch materiaal (microplastics en minder fossiel). Initiatieven zoeken naar vezels dichtbij huis: vlas, hout, olifantsgras, lisdodde, zeewier, bermmaaisel, agro-resten en mest. Op dit moment wordt de productie en verdeling van vezels overgelaten aan de markt. Hierdoor ontstaat nu al een patroon dat we ook zien bij de beschikbaarheid van bio-katoen: door marktwerking gaan de vezels naar de hoogstbiedende. Dit kan negatief uitpakken voor de innovatiekracht van sociaal ondernemers. Daarnaast kan de marktwerking er voor zorgen, dat de vezels worden ingezet voor laagwaardige toepassingen (denk aan isolatiemateriaal), terwijl er veel hoogwaardigere toepassingen mogelijk zijn. Bovendien is het de vraag of de sociaal ondernemers (en de samenleving) straks voldoende gaan profiteren van de innovaties die de initiatieven leveren op het gebied van vezels. Wij voorspellen een nieuw werkterrein voor de overheid: vezel-

strategie, om te zorgen dat nieuwe vezels sneller serieus kunnen opschalen, ten dienste van duurzame ontwikkeling, zodat ze kunnen concurreren met polyester, virgin katoen en (fossil based) grondstoffen van ver. Dat maakt Nederland / Europa ook minder grondstof-afhankelijk van andere landen (meer leveringszekerheid). Dit vraagt om een samenspel tussen de sectoren die vezels kunnen produceren en nodig hebben. De initiatieven uit de koffer zijn de innovatoren en wegwijzers in dit proces.

Enkele voorbeelden: [VanHier de biomateriaal fabriek](#) (nr. 277) heeft een plaatmateriaal van groene reststromen ontwikkeld, die normaliter worden verbrand of gecomposteerd, zoals kerstbomen, lisdodde, sorghum, riet- en grasmaaisel, tuin- en sierteelt afval. Ze brengen bovendien boeren en bouwers bij elkaar in de keten: boeren kunnen verdienen aan de natuurlijke reststromen of waar het om snelgroeende teelten gaat, kunnen ze overstappen naar een duurzaam bestaansmodel. [Rietgoed](#) (nr. 221) maakt textiel van de rietsigaarplant. Deze plant past bij ons klimaat, heeft veel water nodig en kan daarmee ons landschap versterken in de natte delen (die nu kunstmatig droog

gehouden worden, waardoor in veengebieden veel CO2 vrijkomt). [Bedaffair](#) (nr. 6) lanceert klimaatpositieve dekbedden en onderdekens van biologisch en lokaal hennep. [Biochar](#) (nr. 81) van Dutch Carboneers is een bodemverbeteraar en een 'CO2-vanger'. Ze transformeren groene reststromen in korrels die CO2 vasthouden, je zou kunnen zeggen in 'handmade fossiele meststoffen'.

“VanHier zit in de koffer, omdat we geloven dat we samen sterker staan. De oude economie vraagt om competitie, strijd, concurrentie, opscheppen en schijn. Waar we behoefte aan hebben is eerlijkheid, gelijkwaardigheid, transparantie, collectiviteit en integriteit. Daar zit bij velen frustratie, we mogen geen kwetsbaarheid tonen. Ook niet bij goedbedoelde startup-programma's, awards of challenges. We gaan de transitie alleen maken als we groot denken, maar (juist) kleine stappen waarderen. Dit wordt al snel als 'niet voldoende impactvol' gezien, dus is (start)financiering erg lastig. Die lijkt alleen weggelegd voor personen en multinationals met een hoog blabla-gehalte.”

VanHier (nr. 277)

MEER DAN KOFFIE-PLANT

In de koffer zitten dit jaar weer verschillende koffie-initiatieven, hier is de circulaire economie aan het doorpakken. In Nederland belandt jaarlijks 250.000 ton koffiedik in de afvalbak. [Caffe Inc.](#) (nr. 182) heeft een 100% circulaire oplossing bedacht voor koffiedik. Zij wint koffieolie, koffiekleurstoffen en koffieblokken terug uit koffiedik. Koffieolie kan worden gebruikt in persoonlijke verzorgings- en cosmeticaproducten. Koffiekleurstoffen zijn een duurzaam alternatief voor synthetische textielverf. En de koffieblokken zijn veelzijdig te gebruiken: in biobased materialen, bodyscrubs en bodemverbeteraars. Caffe Inc. bespaart hiermee 400 kilogram CO2 voor elke ton koffiedik. Er wordt gebouwd aan een demo-fabriek From Grounds Up, als opstap naar industriële schaal. [Coffee Based](#) maakt van koffiedik onder meer notitieboekjes, plantenpotten en koffiekopjes. Zij maken biobased producten op maat, die voorheen van plastic werden gemaakt.

Caffe Inc.
fotocredits: Cees Hin

CIRCULAIRE STAD – ECOSYSTEEM VAN LOKALE KETENS

Veel steden willen circulair worden en dat prikkelt de creativiteit. Het vraagt om goede circulaire ketenregie, een nieuw vakgebied. Impact030 en de Natuur- en Milieufederatie Utrecht bijvoorbeeld bouwen in Utrecht aan een regionaal ecosysteem met talloze partijen die bijdragen aan circulariteit. Utrecht heeft ook het eerste duurzame circulaire warenhuis van Nederland [Green-Up](#). Het biedt onderdak aan veel kleine ondernemingen met producten voor dagelijks gebruik. Het is een noodzakelijke plek in het circulaire ecosysteem. Andere spelers in zo'n systeem zijn de koppelaars van vraag en aanbod van 'materialen', zoals [Byewaste](#) (nr. 158). Zij halen voor gemeenten alle spullen op bij particulieren en selecteren op hergebruik, reparatie en recycling. [Vuilnis Oproer](#) (nr. 78) is een netwerk van bewoners, burgerinitiatieven, culturele organisaties en ambtenaren die met afvalproblematiek bezig zijn. Ze zetten zich samen in op diverse niveaus in voor verbetering, van de straat tot het bestuur. Goed voorbeeld van nieuw samenspel.

“De gemeente wil 50% circulair zijn. Dit betekent 50% circulair inkopen en tegelijk 50% eigen reststromen gebruiken. Wij zien daar veel mogelijkheden, zie ons gecertificeerde fietsenrek gemaakt uit weesfietsen. Maar we kunnen ook banken, lampen, tafels en hekken maken. Wij willen integraal kijken welke reststromen de gemeente creëert, en welke producten ze nodig heeft. En samen een ontwerp maken dat hierop aansluit. Nu voelt het alsof we de gemeente vragen of we een product mogen verkopen, terwijl we samen haar probleem willen oplossen. Dit is nu moeilijk omdat inkoop, afvalverwerking en circulariteit verschillende afdelingen zijn.”

The Bin (nr. 84)

REFUSE, RE-USE EN ZERO WASTE

In de circulaire economie wordt gewerkt met de R-ladder: refuse, reduce, re-use, repair, recycle, recover (terugwinnen van stoffen na verbranding). De initiatieven uit de koffer zitten vooral bovenaan die ladder. Ze zijn met name gericht op textiel, zoals [Waardeer je kleren](#) (nr. 306) en op spullen voor baby's en kleine kinderen, zoals [FamFam](#) (nr. 222). We krijgen meer hulp bij het streven naar zero waste, zie [ZeroWasteNederland](#) (nr. 172 en nr. 173) en ZeroWasteArmy (nr. 202). Deze fijnmazige initiatieven zijn effectief in het verleiden tot duurzaam gedrag en dat is hard nodig in de transitie, want je gedrag veranderen is zelfs voor duurzame die-hard lastig. Ook het aantal Product as a Service-initiatieven neemt toe, zoals de tuinmeubelen van [Cooloo](#) (nr. 67) en de keukens van [Chainable](#) (nr. 218) en [Never Ending Kitchen](#) (nr. 181).

Dit jaar wordt een aantal maal gevraagd om toepassen van statiegeld en recyclebijdragen (bijvoorbeeld op yoghurt-emmers (nr. 16 geen website) en schoenen [FastFeedGrinded](#) (nr. 282). Hiermee kunnen activiteiten worden (mede-)gefinancierd voor het hergebruik van deze reststromen en het is onderdeel van true-pricing.

WET- EN REGELGEVING ZIT DE CIRCULAIRE ECONOMIE IN DE WEG

Meer dan een kwart (26%) van de initiatiefnemers geeft aan dat er sprake is van knellende wet- en regelgeving. Dat zijn niet alleen circulair ondernemers, maar juist op het terrein van de circulaire economie speelt de (interpretatie van) regelgeving een belangrijke rol. [Nijhuis Industries](#) scheidt urine in schoon water en meststof, gebaseerd op ruimtevaarttechnologie (nr. 243). Zij ervaren als knelpunt dat urine als afval wordt gezien, wat het moeilijk maakt om het tot meststof te verwerken. De [Stadswormerij](#) (nr. 216) is vanaf 2018 bezig met het aanpassen van knellende regelgeving omtrent GFT-verwerking door compostwormen. Wormen worden gezien als vee en vee mag je geen GFT/etensresten voeren. Er is overeenstemming over de probleemanalyse (met inzet van het Versnellingshuis), maar vanuit het ministerie van LNV is er nog geen oplossing. Dit bemoeilijkt ook de financiering van de Stadswormerij.

Vaak is het niet de wetgeving zelf, maar de interpretatie en de toepassing van de wet die in de weg zit. Het Versnellingshuis organiseert om die reden in het najaar van 2022 interventies in breed verband, om het denken in mogelijkheden te vergroten.

“Door evenveel waarde aan de grondstof te geven als aan het eindproduct creëren we een nieuw verwerkingsproces. Van lineaire output naar inclusieve verwaarding. Met die logische benadering gaat niets verloren, ontwikkelen we nieuwe producten en nieuwe werkgelegenheid. Op naar de laagste True Price.”

Yespers (nr. 104)

CIRCULAIR LEVEND GROEN

Ook planten kunnen we hergebruiken. [Circular Green](#) (nr. 289) zet circulaire pools van kantoorplanten op. Planten die op één plek overbodig zijn geworden, kunnen op een andere plek juist gewenst zijn. [Struikroven](#) redt planten van de sloop. Elk jaar gaan er honderden voetbalvelden aan bestaande planten en struiken verloren, omdat ze moeten wijken voor sloop of renovatie van woonwijken. De struiken en planten krijgen een tweede leven in de buurt in samenwerking met bewoners. [Reflower](#) is het platform waar zowel particulieren als zakelijke klanten samen blijvende bloemen kunnen delen. Het is een abonnement op kunstbloemen, zodat er minder verse bloemen hoeven te worden geteeld, ingevlogen en weggegooid.

WAT DOEN WE MET OUDE ZONNEPANELEN

Een zonnepaneel heeft een levensduur van 25-30 jaar. Vanaf 2045 komen jaarlijks (!) 7 à 8 miljoen zonnepanelen 'vrij', ook omdat veel vergunningen dan aflopen. Met 15 kg per paneel zitten we straks, als we niks doen, met een afvalberg van 120.000 ton per jaar. Het glas en aluminium wordt teruggewonnen, echter de reststromen (silicium, zilver, koper, kunststoffen, elektronica, e.d.) worden nu nog verbrand. [LC-energy](#) wil ook deze stoffen 'mijnen' en in gesprek over verlenging van vergunning termijnen van zonneparken. [Circular Solar Service](#) (nr. 239) stelt voor om afgeschreven zonnepanelen toe te passen op plekken waar hoog rendement minder van belang is en minder geld is voor nieuwe panelen.

HYDROGEL KOMPRES VAN CELLULOSERIJKE PLANTAARDIGE RESTSTROMEN

In de zorg- en cosmeticsector liggen grote kansen voor circulariteit. Er worden veel single-use-plastics gebruikt, daarnaast hebben veel producten geen duurzame oorsprong. [Spaak Circular Solutions](#) ontwikkelt een hydrogel kompres met ingrediënten uit zuivere organische reststromen die worden weggegooid of een laagwaardige toepassing hebben. Het hydrogel kompres is vochtregulerend en kan worden ingezet voor (brand)wonden en voor cosmetische doeleinden. Ze onderzoeken een introductie van de producten in lagelonenlanden in samenwerking met lokale partijen. Omdat de kompressen gemaakt kunnen worden van lokale, weggegooid materialen kan het product een grote reductie in kosten voor klinieken en patiënten teweegbrengen. (nr. 179)

D-NATURE

Er is in Nederland nog veel asbestcement. Asbestcement wordt momenteel nog steeds gestort. De asbestvezel verdwijnt daarmee niet, we zijn er op een stortplaats nog niet vanaf. [D-Nature](#) (nr. 106) heeft een manier ontwikkeld om het asbest in asbestcement onschadelijk te maken door verhitting (denatureren). Hiermee verandert het in een onschadelijke grondstof (vulstof) die kan worden gebruikt in de cementindustrie. Dit proces wordt echter pas een business case als het stortverbod in werking treedt. Dit lijkt steeds niet te gebeuren. In het nieuwe samenspel is het belangrijk om initiatieven die problemen helpen oplossen, steeds met een open mind tegemoet te treden en ruimte te geven als het hout snijdt.

BELANGRIJKE SIGNALLEN

- ▶ De groeiende vraag naar alternatieve biobased vezels vraagt om enige regie. Een goede verdeling van vezels (vraag en aanbod) kan bijdragen aan meer innovatie, hoogwaardiger toepassingen en maakt Nederland onafhankelijker van andere landen en fossiele producten;
- ▶ Er wordt vaker gevraagd om statiegeld en recyclebijdragen ten gunste van innovatieve projecten. Het is een onderdeel van true pricing;
- ▶ Er wordt gevraagd om meer ruimte in regels. Het gaat dan om zowel knellende regels zelf, de interpretatie en toepassing ervan. Gevraagd wordt om duidelijke aanspreekpunten hiervoor; Helpdesks met een integrale blik, zowel landelijk, regionaal als lokaal, die het lerend vermogen binnen de overheid en daarbuiten helpen vergroten;
- ▶ Hergebruik van groen (in tuinen en buitenruimte) zou onderdeel moeten zijn van regels omtrent bouw en sloop. Ook is er meer circulariteit in kamerplanten. Het is een oproep voor meer natuur-inclusiviteit;
- ▶ Financiering blijft met name voor circulaire ondernemingen in de opschaaftase (na de pilot) een zoektocht. Deels omdat ze nog geen bewezen economisch model hebben volgens de wetten van de lineaire economie en dus een hoog risicoprofiel in de ogen van banken. Deels omdat ze vaak niet in alle hokjes van subsidies vallen (er ontbreekt altijd wel een vinkje). Deels omdat ze vaak relatief kleine bedragen nodig hebben, en veel subsidies gaan in grote bedragen. En, dit is iets wat we steeds meer waarnemen: de circulaire ondernemers zelf zijn voorzichtig met welke financierer ze in zee gaan, omdat ze niet binnen de oude economie (winstmaximalisatie) willen gaan opereren. Zuivere impactinvesteringen, met weinig sturingsmogelijkheden van de financier (aandelenpakketten) zijn nog schaars;
- ▶ Er zijn initiatieven die in de oude economie niet betaald zullen worden, omdat ze geen "traditioneel verdienmodel" hebben. Denk aan deel- en ruil initiatieven als [Krijg de Kleertjes](#) (nr. 132) en [Weggeefwinkel Baarn](#) (nr. 251), waar goederen zonder geld gedeeld worden. Ze hebben wel geld of een ruimte nodig, maar vallen buiten de boot, omdat hun circulaire waarde niet wordt gehonoreerd;
- ▶ Op lokaal en regionaal niveau zijn goede ketenmakelaars van groot belang. Een circulaire stad of regio ontstaat niet vanzelf. Ketenmakelaars bouwen aan een ecosysteem, zodat de circulaire economie kan groeien.

3.3 DUURZAAM BOUWEN EN WONEN

Grondstoffen-, arbeidskracht- en ruimtetekorten lijken de bouw versneld richting duurzame ontwikkeling te duwen. Dit zet veel duurzame koplopers in een koploperspositie. Initiatieven die bezig zijn met houtbouw, circulaire bouwmaterialen en flexibele modulaire concepten worden sneller mainstream. Hier spelen business developers als [Up-New](#) (nr. 166) van [Midpoint Brabant](#) een noodzakelijke en voorbeeld stellende rol. Zij makelen en schakelen tussen deze initiatieven en reguliere bouwpartners.

DE STAD WORDT GROENER

Ook lijkt er meer aandacht te komen voor groene daken, gevels, straten en parken. Er wordt gepleit voor meer ruimte voor zelfbeheer. Waar dat toe kan leiden laat [Spoorpark Tilburg](#) zien. Een groot integraal burgerinitiatief, ontworpen, ontwikkeld en beheerd door inwoners. Maar ook [Marvy Green](#) (nr. 167) in Rotterdam. In hun vergroeningshub brengen zij bewoners, kwekers en groendoeners bijeen om de stad te vergroenen.

NIEUWE WOONVORMEN WORDEN MEER SERIEUS GENOMEN

Hoewel het nog steeds verschrikkelijk lastig is om ze te realiseren, neemt belangstelling voor nieuwe woonvormen wel toe. Ze laten ook zien dat er meer mogelijk is dan grootschalige nieuwbouw voor het woningtekort. Veel mensen willen anders wonen, meer in verbinding met elkaar en de natuur. [Erfdelen](#) (nr. 87) wordt nu actief uitgenodigd, in plaats van lang vragen om aandacht. En bij [Ecodorp Boekel](#) lopen toekomstige bewonersgroepen, overheden, ontwikkelaars, bouwbedrijven en onderwijsinstellingen inmiddels de deur plat. Om die reden wordt een training [Leven in een Ecodorp](#) (nr. 148) en een [documentaire over Nederlandse ecodorpen](#) (nr. 146) voorgesteld, om kennis en ervaring gemakkelijker te verspreiden. Ook de [Vereniging Ecodorpen Gelderland](#) houdt zich bezig met het stimuleren van ecologische woonprojecten zoals De Beuk in Wageningen (nr. 178 website nog niet beschikbaar). En het platform [Ruimte voor Collectief Wonen](#) meldt dat ruimte voor andere woonvormen in steeds meer coalitieakkoorden terecht is gekomen. Dit betekent echter nog lang niet altijd dat woningbouwprogramma's er ook rekening mee houden.

Deze ontwikkeling past bij de andere blik op eigendom. Steeds meer bewoners (collectieven) kopen vastgoed of land, of hebben de wens dat te doen. Bewoners roeren zich steeds meer op dit thema, kijk maar naar recente voorbeelden uit Amsterdam Noord (Verdedig Noord) en Rotterdam Zuid (Tweebosbuurt). Ze laten zich niet zomaar meer 'verjagen'. Inwoners kopen vastgoed en grond om het van de markt te halen en terug te geven aan de gemeenschap. De maatschappelijke waarde voor de gemeenschap wordt belangrijker gevonden dan financieel rendement. Zij willen ook graag in collectief particulier opdrachtgeverschap (CPO) zelf ontwikkelen, met sociale doelstelling. Maar het blijft lastig om ertussen te komen. Projectontwikkelaars weten vaak veel eerder dat grond te koop komt en kennen het spel.

VEEL AANDACHT VOOR CIRCULAIRE BOUWMATERIALEN, KEUKENS EN MEUBELS

Bouwen met hout wordt een serieus alternatief ten opzichte van beton en steen. En als er dan met steen wordt gebouwd, zijn er duurzamer alternatieven, zoals [Drystack](#) (nr. 79) bijvoorbeeld. Dit biedt een oplossing voor het groeiende tekort aan vaklui in de bouw en de CO2 uitstoot van bouwmaterialen. Zij hebben een vorm bedacht, waarbij gewone bakstenen

fotocredits: Van Hier

kunnen worden opgestapeld en vastgeklikt, waardoor specie overbodig is (CO2-besparing). [GreenGridz](#) (nr. 90) is een nieuw circulair meubelconstructie paneel. De opbouw van de lichtgewicht constructie bestaat uit een gepatenteerd GRID systeem. Hierdoor is het constructiepaneel sterker en stijver dan massieve panelen. [Nel](#) (nr. 188) maakt meubels van hoogwaardige en duurzame materialen. Wol van gerecyclede truien, leer van biologisch gehouden koeien van Nederlandse veehouderijen, het hele concept zit duurzaam in elkaar. Ook de circulaire keukens van [Chainable](#) (nr. 218) en [Never Ending Kitchen](#) (nr. 181) zijn vermeldenswaardig. Deze koplopers verdienen meer zichtbaarheid en assistentie bij opschaling. Ketenmakelaars als Midpoint Brabant doen hier belangrijk werk. Zij hebben onder meer een Masterclass circulair opdrachtgeverschap.

BELANGRIJKE SIGNALLEN

- ▶ Andere woonvormen, zoals ecodorpen worden langzaam algemener. Zij komen in het stadium van kennis overdragen, om zo anderen te inspireren. Deze ontwikkeling verdient rugdekking. Anders wonen komt niet van de grond zonder sturing van en facilitering door de lokale overheid;
- ▶ Initiatieven wijzen op kansen voor natuur-inclusief bouwen en vergroening van de bebouwde omgeving, vooral in combinatie met zelfbeheer;
- ▶ Ketenmakelaars zijn belangrijk om duurzaam en ecologisch bouwen te versnellen, omdat vooral aan de opdrachtgevers-kant vaak kennis ontbreekt en bouwers nog vaak terughoudend zijn met innovaties uit de samenleving.

3.4 ENERGIE

Veel aandacht voor energie dit jaar, uiteraard door de oorlog in Oekraïne, de stijgende energieprijzen en de inflatie. Nadruk ligt, niet verwonderlijk, op energie-armoede en slimme apparaten voor in huis, vooral apparaten die verwarmen, koelen en drogen. Burger-energiecoöperaties hebben een belangrijke plek gekregen in de energiestrategie; soms worden ze zelfs een beetje overvraagd. Tijd om zaken meer balans te brengen en verwachtingen te managen.

BURGERCOLLECTIEVEN PIJLERS IN DE ENERGIETRANSITIE

Nederland telde in 2021 in totaal 676 energiecoöperaties, met ongeveer 112.000 leden en/of deelnemers aan projecten. Het ledenaantal per coöperatie neemt gemiddeld toe. In 84% van alle gemeenten is een coöperatie actief. Driekwart van de coöperaties werkt vanuit een integrale benadering aan de energietransitie in een wijk, dorp of gemeente. Ze richten zich op meerdere soorten productie-projecten (wind, zon), collectieve wijkwarmtevoorzieningen en andere energieactiviteiten. In alle gevallen zijn het bewoners die de krachten bundelen om lokale energiedoelen te halen. En vaak meer dan dat, ze zien ook kansen om ongelijkheid te bestrijden en veerkracht te vergroten. (Bron: Hier en RVO, [Lokale Energie monitor 2021](#))

Veelal is het werken aan/binnen deze collectieven vrijwilligerswerk. Verschillende keren krijgen we het signaal, dat de tijdsbesteding en de zwaarte van de taak uit de hand loopt, dat het teveel tijd en moeite kost. Zij vragen om het verlichten van de bestuurstaken, bijvoorbeeld door financiële vergoedingen. De burgercollectieven moeten een energiebeweging worden en niet een zwerm leuke initiatieven.

De collectieven blijven innoveren. Coöperaties zijn bezig met deelauto's en laadpalen, energieopslag, waterkracht en waterstof. Om de netten te ontlasten wordt geëxperimenteerd met cablepooling, een gecombineerde aansluiting voor wind- en zonneparken op één aansluitlocatie en directe levering aan

een grootverbruiker in de omgeving. Sommige coöperaties zetten de eerste stappen op de flexibiliteitsmarkten en werken aan slimme concepten om energie te delen en systeemintegratie. De landelijke vereniging [Energie Samen](#), een aantal coöperatieve voortrekkers en de twee coöperatieve energieleveranciers, [EnergieVanOns](#) en [om|nieuwe energie](#) zijn actieve partners in deze ontwikkelingen. Samen met de coöperaties willen ze de lokale vraag en aanbod bij elkaar brengen en meer zeggenschap over de keten. Zodat burgercollectieven ook in de toekomst een belangrijk onderdeel blijven van de energietransitie en -markt. (Bron: Hier en RVO, [Lokale Energie monitor 2021](#)).

Veel energie-business cases komen pas rond als de bewoners/gebruikers aan tafel zitten. Gebruikers worden daarmee volwassen partners in de business cases. In zo'n geval worden er ook andere keuzes gemaakt. Men laat het dan niet gebeuren, dat een hoog percentage van de opbrengst naar het energiebedrijf gaat in plaats van naar de gemeenschap.

Voorbeelden uit de koffer die bovenstaande illustreren zijn [GOED-Groen Opwekken En Delen](#) (nr. 62). "De opbrengsten van GOED gaan 100% naar zaken die we samen belangrijk vinden: tegengaan van energiearmoede, verduurzaming van sport- of culturele accommodaties of het bij elkaar brengen van mensen". En net van start is Zeeuwvank (nr. 305), een groeiende groep bezorgde burgers die de gemeente Schouwen-Duiveland wil helpen om samen MET haar inwoners de energietransitie te realiseren.

“Aandacht is nodig voor een lokale aanpak. Geen transitie uitrollen over het land maar in wijken gaan kijken wat er gekoppeld kan worden. Bijvoorbeeld het creëren van banen in de buurt als daar veel werkloosheid of afstand tot arbeidsmarkt is en het gunnen van opdrachten aan wijkondernemingen/bewonersbedrijven in plaats van aan de grote spelers op de markt. Je moet het eigenaarschap van bewoners benutten.”

Marieke Boeie (LSA bewoners)

ENERGIE-ARMOEDE

Beduidend meer dan vorige jaren zien we dit jaar energie-initiatieven die energie-armoede willen tegengaan. [Stroomversnellers](#) (nr. 32) bijvoorbeeld koopt zonnepanelen en laat het rendement aan mensen met een krappe beurs. Ook Energie van Rotterdam doet dit. Zij maken zonnedaken toegankelijk voor iedereen. Vanuit het rendement vullen zij een wijkfonds zodat de opbrengst op verschillende manieren terugvloeit in de wijk. De [FIXbrigade](#) (nr. 76) komt bij mensen thuis om bespaaradviezen te geven en om de kleine isolatiemaatregelen uit te voeren. Van kitranden tot tochtstrippen tot het waterzijdig inregelen van de CV installatie. Ook wordt gepleit om de energiekosten en de huurkosten samen als norm te nemen voor de huurtoeslag. (nr. 64)

IMPACTVOLLE APPARATEN VOOR IN HUIS

Er zijn verschillende nieuwe apparaten op de markt gekomen die ons helpen de energierekening te verlagen. Bijvoorbeeld de [CVI ketel](#) op inductie (nr. 26) die zeer besparend werkt (97% zuiniger dan 'gewoon' elektrische ketel). Deze CV-ketel kan ook

rechtstreeks worden gekoppeld aan eigen zonnepanelen. Heel simpel is de [Dutch Dryer](#) (nr. 13) een zacht ronddraaiend wasrek, dat de was heel snel droogt. Energie en water besparen in de douche kunnen we met [Upfallshower](#) (nr. 33) en [Flatmate](#) (nr. 72), bekenden van vorig jaar. We hopen dat deze innovaties heel snel opschalen, maar dat gaat niet vanzelf. Ze hebben financiering nodig voor opschaling en hulp bij introductie in de installatiebranche. Opmerkelijk is ook Aart Warmte (nr. 58), een doe-het-zelf warmtewisselaar die warmt en koelt en zeer goedkoop is. De website is in de maak.

AH2PD HOGEDRUKVERGISTER

Met [AH2PD](#), een auto generatieve hogedrukvergister met waterstofdosering, kan uit rioolslib en organische-afvalstromen in één stap schoon biogas worden geproduceerd. AH2PD heeft bovendien een zeer interessante batterijfunctie; uit wind en zon geproduceerde energie kan efficiënt worden omgezet en opgeslagen in methaan, voor gebruik op een later tijdstip. (nr. 154)

ENERGIEDAMWAND

In de komende decennia worden veel van de kadeconstructies in ons waterrijke land vervangen. Een zeer groot deel van deze kadeconstructies zal vervangen worden met behulp van stalen damwanden. Met de [Energiedamwand](#) krijgen deze kadeconstructies een extra duurzame functie als bron van warmte en koeling voor de gebouwde omgeving. Door de damwanden uit te voeren als Energiedamwand wordt een grote plaatwisselaar gecreëerd voor de onttrekking van energie aan oppervlaktewater en de ondergrond. De Energiedamwand kan daarbij een-op-een ingepast worden in het ontwerp van de kade zonder grote civieltechnische aanpassingen. (nr. 41)

BELANGRIJKE SIGNALLEN

- ▶ Er is (net als voorgaande jaren) een aantal zeer impactvolle innovaties marktrijp aan het worden. Deze hebben behoefte aan ruimhartige kapitaalinjectie. Ze hebben financiering nodig die past bij de nieuwe economie: niet financiers die hoge rentes vragen of door aandeelhouderschap teveel kunnen sturen naar optimale winst, in plaats van optimale impact. We moeten slimmer worden in het snel groot maken van impactvolle bedrijven binnen de nieuwe economie;
- ▶ Burger-energie (en mobiliteit)-coöperaties zijn volwaardige partners in energiestrategie. Veelal is het vrijwilligerswerk van mensen met drukke banen. Soms ook krijgen ze van gemeenten een te grote opdracht. Ze worden naar voren geschoven om draagvlak te creëren voor de transitie. Gemeenten dienen hier alert op te zijn, zodat het 'doenlijk' blijft en de mensen niet overvraagd worden;
- ▶ De energietransitie en -crisis kunnen de kloof vergroten, óf verkleinen tussen mensen met veel en weinig geld. Initiatieven komen wederom nadrukkelijk met oplossingen die zoveel waarde toevoegen, dat met name gemeenten hier ruim baan aan zouden moeten geven. Nu is het voor veel initiatieven nog steeds lastig om binnen te komen bij de overheid.

Dutch Dryer
fotocredits: Rik Lauwen

3.5 DUURZAME MOBILITEIT

Bij duurzame mobiliteit springen er drie onderwerpen uit. Deelauto-initiatieven van burger-mobiliteitscoöperaties worden talrijker en professioneler. Toch worstelen ze vaak met de gemeenten waarin ze opereren. Er zijn meer fietsinitiatieven en we zien een paar nieuwe brandstoffen. Er zijn ook een paar oude bekenden, zoals [Enjoy the Ride](#), die internationaal zakenreizen per trein promoot. Hun verhaal wordt steeds sterker nu de luchthavens de drukte niet aankunnen. Ook opmerkelijk: straks hebben we de tankstations niet meer nodig, niet zoals we ze nu gebruiken. We zien twee initiatieven die alternatieve toepassingen hebben voor deze plekken: [Twig Forest](#) (nr. 169), [gezonde Pitstop](#) (nr. 170) maken van tankstations regeneratieve energiestations en verzorgingsplaatsen.

DEELVERVOER PROFESSIONALISEERT

Dit jaar zijn er weer veel mobiliteitscoöperaties bij gekomen. In de koffer zitten onder meer [Wheelshare](#) (nr. 133) [MobiGo](#) (nr. 273) en [MeerDelen](#) (nr.276). Zij benadrukken hoe belangrijk autodeel-coöperaties zijn voor de energietransitie, voor sociale cohesie, voor het tegengaan van mobiliteitsarmoede, voor schonere lucht in de stad, voor het beperken van schaarse grondstoffen (accu's) en voor een betere, groenere leefomgeving! Hulp en vermindering van regeldruk is voor deze coöperaties nodig, zodat zij kunnen meehelpen de doelen van de overheid te realiseren.

“MeerDelen zorgt als burgercoöperatie voor schone deelmobiliteit en daardoor meer ruimte voor groen en leven op straat in Amsterdam en Gooise Meren. Dit is heel anders dan bij commerciële aanbieders, want wij doen het als leden allemaal samen. We zijn niet gericht op winst. Maar de coöperatie kost veel vrije tijd. Er is nu geld nodig om te groeien, om de eerste maanden van nieuwe auto's te financieren. De buurt wil eerst meer auto's zien en dan pas instappen. De projectleider zou ook gecompenseerd moeten worden om het allemaal te regelen met de overheid en de verzekeraars. Dat kan eigenlijk niet meer vrijwillig.”

MeerDelen (nr. 276)

NEDERLAND FIETSLAND

“This is the decade of the cargobike” kopt het internationale [Cargo Bike Festival](#) (nr. 56). Het evenement wordt voor de 10e keer gehouden dit jaar en het is hét evenement voor de professionele cargobike-wereld om elkaar te ontmoeten, elkaar te informeren en te inspireren. Bak- en vrachtfietsen dragen bij aan de leefbaarheid en aan het oplossen van stadsproblemen zoals congestie, geluidsoverlast, fijnstof en CO₂-uitstoot. We mogen trots zijn op onze koploperspositie in de wereld.

Pretpeloton (nr.071) is vermeldenswaardig omdat het zich geheel richt op jongeren, fietsen en voedselproductie in en om de stad. Ook [BYCS](#) (nr. 030) valt op. Dit is een Nederlandse NGO die steden helpt bij de transformatie naar fietsvervoer. Ze zitten niet zo zeer aan

de kant van stedelijk ontwerp, maar aan de gedragkant van stedelingen voor fietsvervoer (verleiding en instructie).

NIEUWE BRANDSTOFFEN

Waarschijnlijk ziet Duurzame Dinsdag hier helemaal het topje van de ijsberg, er zijn vast veel meer nieuwe brandstoffen, maar in de koffer zagen we [Vertoro](#) (nr. 186). Dit is een technische lignine, gemaakt van hernieuwbare grondstoffen, namelijk afvalhoutachtige biomassa. De biomassa wordt gemengd met een oplosmiddel en verhit om er zo de groene olie van te maken die voor verschillende duurzame toepassingen gebruikt kan worden. Bijvoorbeeld om brandstoffen of brandstofadditieven te maken. [Grohw](#) versus [DreamH2aul](#) (nr. 143) zijn eigenlijk verschillende projecten in samenwerkingsverband, waarbij lokaal opgewekte groene waterstof direct toepasbaar wordt gemaakt voor een long-range waterstof vrachtwagen.

IDEE OM TE ONDERZOEKEN: ROTONDES OP TERPEN

Er valt veel brandstof te besparen en fijnstof te reduceren door rotondes en kruispunten op een terp te plaatsen. Met name de N-wegen in polders bevatten veel rotondes en kruispunten waarvoor geremd moet worden om deze veilig te nemen, om na de rotonde moet weer te moeten optrekken. Dit kost energie en produceert fijnstof. Door een rotonde of kruising op een terp (heuvel) te plaatsen, wordt kinetische energie van de voertuigen omgezet in potentiële energie (hoogte). Hierdoor is minder remkracht nodig (fijnstofreductie). Tegelijkertijd zal optrekken aan de andere kant van de rotonde of kruising minder energie kosten, omdat het voertuig een heuvel afrijdt. (nr.8)

AD-H2 MAAKT MOTOREN SCHONER

Er zijn van die dingen die we gewoon moeten doen, we zijn stom als we het niet doen. Het Ad-H2 systeem dat fossiele brandstofmotoren (benzine en diesel) reinigt. Tijdens regulier onderhoud kan de motor met Ad-H2 'sonisch' gereinigd worden, waarbij de eind-compressiedruk weer naar de fabriekswaarden worden gebracht. Het systeem verwijdert de koolstofaanslag. Het resultaat is: betere prestaties, minder verbruik en minder CO2, NOx en fijnstof uitstoot. Als het reinigen van motoren vast onderdeel zou zijn van regulier motoronderhoud, of van iedere APK-controle, zou dit enorm veel schelen. In landen als Taiwan en China wordt de techniek overigens al grootscheeps toegepast. De vraag is waarom wij dit niet allang doen. (nr. 28)

MeerDelen
fotocredits: Fleur Klein

BELANGRIJKE SIGNALLEN

- ▶ Er is milieuwinst te behalen door gemeenten aan te zetten om burger-deelauto concepten te faciliteren in de brede zin van het woord. Provincies en rijk zouden gemeenten kunnen oproepen om belemmeringen als parkeerplaatsen, laadpalen, laadpleinen en verzekeringskwesties te helpen oplossen. Ook vraagt dit een tegemoetkoming in kosten van het tijdrovende coördinatiewerk van de coöperaties;
- ▶ Nederland kan zich internationaal profileren door onze ervaring met fietsmobiliteit te verspreiden in ontwikkelingslanden en met een internationaal Cargo Bike Experience Centre.

3.6

VOEDSEL EN VOEDSELPRODUCTIE

Wat het meest in het oog springt is aandacht voor regeneratieve landbouw, de wens voor gezond en betaalbaar voedsel voor iedereen en het toegenomen bewustzijn dat we moeten denken in ketens. Met gezond en lokaal eten kun je niet vroeg genoeg beginnen, we zien verschillende educatieve inzendingen die (met name) kinderen en jongeren op het spoor zetten van gezond eten.

fotocredits: Bodemzicht

BEWUSTZIJN IN DE KETEN GROEIT

Lokaal geproduceerde voeding wordt belangrijker, dus van grond tot mond in een kleine straal. De boer en consument beseffen steeds meer de afhankelijkheid van elkaar. Doordat de verschillende schakels in de keten elkaar wijzen op hun verantwoordelijkheid voor duurzaamheid, SDG's en circulariteit komt er meer en meer in beweging. Urban farming zoals bij de [daktuin Rooftop Rumour in Tilburg](#) (nr. 39) of het plan voor (H)eerlijk Heerlen (nr. 192, geen website) vergroot dat bewustzijn.

“Ik heb besloten om er op eigen initiatief voor te gaan, door de eerste publiek toegankelijke daktuin van Tilburg op het dak van de voormalige V&D te realiseren. Een daktuin waarop groente en fruit worden verbouwd en bijen gehouden. Waar bewoners, studenten en bezoekers samenkomen voor aanstekelijke beleving: een inhoudelijk programma, kleinschalige educatieve evenementen en een hapje en drankje. Een tuin waar onbewust ieders kijk op de wereld eens flink wordt opgeschud. Dat effect is nu, in de voorbereidingsfase, al voelbaar”

Rooftop Rumour (nr. 39)

REGENERATIEVE LANDBOUW IS ER AL, IN ALLE MOGELIJKE VORMEN

Rond landbouw is veel in beweging, niet in de laatste plaats door de ontwikkelingen rond de stikstofcrisis. [Lenteland](#) wil 100 regeneratieve gemeenschaps-boerderijen helpen voorfinancieren en ontwikkelen in Nederland. Waar duurzaamheid gaat over het verminderen van negatieve impact, gaat regeneratie over het maximaliseren van positieve impact: meer leven faciliteren dan vernietigen, meer CO2 afvangen dan uitstoten, waardevolle gemeenschappen opbouwen en een eerlijk inkomen voor de boer. [Bodemzicht](#) (nr. 234) is een regeneratieve boerderij die aantoont dat er ook economisch toekomst is voor dit systeem. Een integrale benadering die werkt aan veerkracht in plaats van aan deeloplossingen. Ook zien we steeds meer voedselbossen, ook hier vaak in combinatie: met educatie, levering aan voedselbank, meer-generatie-wonen, werkgelegenheid voor mensen met afstand tot de arbeidsmarkt, verhogen biodiversiteit en retraiteplekken.

In de koffer zitten ook voorbeelden van initiatieven van solidaire burgers. Bijvoorbeeld [Onze Markt](#) (nr. 127) is een consumentenbeweging en

voedselmerk, dat zich inzet voor een eerlijke voedselproductie. Consumenten beslissen mee over de eisen en prijs van de producten. Op dit moment liggen de eerlijke aardappelen -waarover bijna 3000 consumenten hebben mee besloten- in meer dan 300 Coöp supermarkten verspreid over het hele land. Eieren en melk volgen. Of [Seizoenarbeiders](#) (nr. 137), een uitzendbureau voor mensen die aan het werk willen bij boeren. Een vergelijkbaar initiatief maar dan voor vrijwillige inzet is het Vrijwilligersplatform kringloop landbouw (nr. 205).

GEZOND VOEDSEL BETAALBAAR VOOR IEDEREEN

Er zijn relatief veel initiatieven rond armoede en gezond eten. Ze zetten zich in voor gezond en betaalbaar voedsel, ook voor mensen die het financieel niet breed hebben. In veel gevallen combineren ze dat ook nog met het voorkomen van voedselverspilling. Zo is er een idee voor een Voedselbosbank (nr. 286), zijn er de koelkastjes van [Vers en Vrij](#) (nr. 57) waaruit mensen met een krappe beurs overgebleven maaltijden van horeca gratis uit kunnen halen. [InStock](#) (nr. 68) en [Vini Mini](#) (nr. 140) doneren een deel van hun producten aan de Voedselbank en andere sociale initiatieven. [De Volkskantine](#) (nr. 37) gaat nog een stap verder. Het is een nieuwe basisvoorziening voor betaalbaar goed eten.

Een eethuis waar eten is losgekoppeld van winst maken, waar fantastische, gezonde en duurzame maaltijden laagdrempelig en voor de prijs van een snackbarmaaltijd worden geserveerd, maar met de sfeer van een koffiehuis om de hoek. Daarnaast kun je bij de Volkskantine terecht voor instap kookcursussen en het vergroten van voedselvaardigheid. Net zoals de bibliotheek naast het uitlenen van boeken ook helpt bij belastingaangifte en taalvaardigheid, zo is de Volkskantine een nieuw publiek voedselinstituut voor gelijke toegang tot beter eten. Ook het [Eetschap](#) (nr. 204) werkt aan een sociaal voedsellandschap waarin iedereen de kans krijgt om goed te eten en mee te doen. Dat is nodig, want verse groenten en fruit zijn over het algemeen duurder dan bewerkt voedsel. Voor mensen die niet veel te besteden hebben, wordt het zo wel erg moeilijk om gezond te eten. Er lopen verschillende programma's, zoals de [Voedselapotheek Wijkaanpak](#).

GEZOND LEREN ETEN VAN JONGS AF AAN

[TommyTomato](#) helpt ouders en basisscholen om kinderen voldoende groenten te leren eten. Dit doen ze door het aanbieden van warme, groentelunches op basisscholen in Nederland, op een laagdrempelige, leuke en (sociaal) duurzame manier. Zo zorgen ze ervoor dat onze kinderen zich nu goed ontwikkelen en een gezonde toekomst tegemoet gaan. (nr. 209)

KINGFISH ZEELAND

Deze [duurzame viskwekerij](#) kweekt 1,500 ton yellowtail kingfish per jaar. Het recirculatiesysteem zorgt ervoor dat 99% van het water wordt hergebruikt en de omstandigheden voor de vissen optimaal zijn. De kwekerij draait op 100% hernieuwbare energie. En de vis is gecertificeerd als milieuvriendelijk door ASC, BAP, Friend of the Sea en voedselveilig door BRC. (nr. 187)

fotocredits: Bodemzicht

fotocredits: Volkskantine

“Iedereen moet eten, daarin zijn we gelijk. Toch is er geen gelijke toegang tot goede en gezonde voeding. De Volkskantine wil daar verandering in brengen. Gelijke toegang tot beter eten is een publieke taak, geen gat in de markt.”

De Volkskantine (nr. 37)

BELANGRIJKE SIGNALLEN

- ▶ Zet volop in, om de beweging van regeneratieve landbouw de wind in de zeilen te geven. Vergroten van de veerkracht van het ecosysteem is het doel, daar hoort een lagere uitstoot van stikstof bij. Maak dit inzet van de provinciale gesprekken;
- ▶ De potentie van coöperatieven rond voedsel is nog veel groter dan we nu zien. Een pracht kans voor overheden deze beweging te faciliteren, omdat deze initiatieven zoveel verschillende waarden toevoegen;
- ▶ Onze samenleving heeft er alle belang bij dat we gezond eten, maar gezond eten wordt steeds duurder ten opzichte van ongezond eten. Maak van gezond eten een basisvoorziening;
- ▶ Zet het voorkomen van voedselverspilling hoger op de agenda. Nodig initiatief uit de samenleving uit om met oplossingen te komen, in plaats van (dure) overheidsprogramma's op te tuigen. Juist omdat hier een grote gedragscomponent in zit, is dit bij burgerinitiatieven in betere handen.

3.7 NATUUR EN BIODIVERSTITEIT

Door stikstofvervuiling, verdroging en versnippering verkeert de Nederlandse natuur in de op één-na-slechtste staat van de EU.* De biodiversiteit staat in de meeste ecosystemen onder grote druk. Ook wereldwijd is er een enorme en gevaarlijke achteruitgang in biodiversiteit. Veel mensen maken zich daar zorgen over. Het aandeel natuur- en natuur-gerelateerde inzendingen was dan ook niet eerder zo hoog. Met 42% is dat meer dan een verdubbeling ten opzichte van drie jaar geleden en de jaren daarvoor.

* [Nu.nl 19 juni 2022](https://nu.nl/19-juni-2022)

Het besef van de relatie tussen biodiversiteit, klimaat, voedselsystemen en gezondheid groeit. Het uitsterven van plant- en diersoorten en het ineensstorten van ecosystemen wordt als een nog crucialere factor beschouwd dan de opwarming van de aarde. In journalistiek en politiek lijkt biodiversiteit desalniettemin minder aandacht te krijgen dan klimaat en worden de problemen als losse crises behandeld. Initiatieven doen dat anders.

REGENERATIE VAN DE BODEM

De inzendingen in de koffer wijzen er op dat een schone bodem, water en lucht de fundamenteën zijn onder een gezonde natuur. We zien allerlei initiatieven die de bodem herstellen met verschillende grondstoffen. Dutch Carboneers (nr. 81) stelt [Biochar](#) voor. [Coffee-based](#) (nr. 177) gebruikt koffiedik als groenbemester. [Biomassa uit natuurgebieden](#) gebruikt maaisel (nr. 82) en [Oro](#) (nr. 134) verwerkt schapenwol die anders verbrand wordt tot bodembemester. En bij de [Stadswormerij](#) zetten duizenden compostwormen -geholpen door kwetsbare mensen- organische stadsstromen om in vermicompost (nr. 216). [Rijke Bodem](#) (nr. 242) ontwikkelt speciale compost om de bodem te verrijken met de meest belangrijke groepen organismen in een zo groot mogelijke diversiteit, waardoor de bodem kan regenereren.

SCHOON WATER

Over vijf jaar moet het oppervlakte- en grondwater in Nederland van goede kwaliteit

en kwantiteit zijn zoals bepaald in de Europese Kaderrichtlijn Water*. Nog niet één procent van onze oppervlaktewateren voldoet aan alle eisen die Europa stelt. De waterkwaliteit verslechtert zelfs en (grond)waterstanden zijn structureel te laag. Dat kan een impasse opleveren die vergelijkbaar is met de stikstofcrisis. Maar belangrijker nog: schoon en genoeg water is de basis van ons bestaan.

In de koffer zien we vooral initiatieven die zich richten op vermindering van watervervuiling. Zoals [BORO*Atelier](#) (nr. 34) en [Fabulous Fungi](#) (nr. 2), die alternatieven ontwikkelen voor vervuulende textielverf. Synthetische textielverven zijn wereldwijd verantwoordelijk voor twintig procent van de jaarlijkse watervervuiling door industrie.** BORO verft met reststromen uit de stad, Fabulous Fungi met schimmels. Verder zien we ook microplastics weer terug. Op verschillende manieren: van het [IoT microplasticsfilter](#) (nr. 269) dat ervoor zorgt dat microplastics niet via de wasmachine in ons water terecht komen, tot producten waarin microplastics niet meer voorkomen. Bijvoorbeeld cosmetica en zepen van [Nature Bar](#) (nr.103), beddengoed van [Bedaffair](#) (nr. 6) en sportkleding van [Iron Roots](#) (vorig jaar in de koffer). [CoastBusters](#) (nr. 301) zet zich in voor een bezoekers- en monitoringscentrum rond plastic afval in water, van (inter)nationale allure.

* [Europese kaderrichtlijn water](#)

** Ellen Mac Arthur Foundation 2021

ORO WOLKORRELS

In Nederland verbranden we jaarlijks zo'n 1,5 miljoen kilo schapenwol. Voor de pandemie werd onze wol voor een habbekrats naar China verscheept. Maar hoge transportkosten en de stilgevallen vraag uit China zorgden ervoor dat vernietiging het goedkopere alternatief werd. [Oro](#) maakt wolkorrels van de afgedankte schapenvachten. Deze zijn geschikt als bodemverbeteraar en plantenvoeding. Analyses laten zien dat Oro een goed alternatief is voor niet natuurlijke plantenvoeding, maar ook voor potgrond met turf en veen waar nu nog natuurgebieden (!) voor worden afgegraven. (nr. 134)

“Per wasbeurt komen er 10 tot 20 miljoen microvezels via onze wasmachines in het oppervlaktewater terecht.”

IoT microplasticfilter (nr. 269)

BIOCHAR

[Dutch Carboneers](#) ontwikkelt Biochar om zowel aan klimaat mitigatie als klimaatadaptatie te werken. Het is naast een CO2 verwijderaar, ook een bodemverbeteraar. Zij zoeken reststromen die geschikt zijn voor de omzetting naar biochar (de CO2 opslag). Aan de andere kant helpen ze om voor de biochar applicaties te vinden in de agricultuur. Biochar houdt water, nutriënten en micro-organismen vast om zodoende weer een rijkere en klimaat adaptieve bodem te krijgen. (nr. 81)

WE ETEN EN ADEMEN PLASTIC

Microplastics zijn overal, zelfs in ons bloed. Een recente studie in [Scientific Reports](#) legt als eerste het verband met de plasticsoep in de oceaan en ziektekiemen op het land. Door mee te liften op microplastics kunnen ziekteverwekkers -zoals virussen, bacteriën en schimmels - zich verspreiden en plaatsen bereiken waar parasieten normaal niet komen. Verschillende initiatieven pleiten voor een verbod op alle microplastics via nieuwe wetgeving, waardoor tot het bewust toevoegen van microplastics aan allerlei producten zoals cosmetica, schoonmaakmiddelen en kunstmest niet meer mag. Daar wordt op Europees niveau aan gewerkt, maar de definitie van welk soort plastic dan lijkt vooralsnog te nauw. Bron: [Plastic Soup Foundation](#)

“Door een brug te slaan tussen binnen en buiten, krijgt het onderwijs meer diepgang en leggen kinderen een relatie met hun omgeving. Je beschermt immers alleen de dingen waar je van houdt.”

Buitenonderwijs (nr. 206)

NATUUR MAAKT VITAAL, GEZOND EN GELUKKIG

We zien dit jaar opvallend veel aandacht voor cross-overs van natuur en groen met aspecten van welzijn. Samen werken in het groen zorgt voor verbinding met kwetsbare mensen, zoals bij [Sociaal Tuinieren](#) (nr. 139), de [Groene Kans](#) (nr. 201) en [Wereldtuin Verdriet](#) (nr. 275). [Buitenplaats Tijdloos](#) (nr. 161) en [Thuishaven](#) (nr. 31) zijn plekken in de natuur om je met jezelf, de natuur en anderen te verbinden en op te laden. We zien ook diverse concepten die het belang van in de natuur zijn voor kinderen benadrukken, zoals [Buitenonderwijs](#) (nr. 206) en het kinderdagverblijf en de BSO van [Struin](#) (nr. 190). Of zoals zij zeggen: “Spelen in de wilde natuur maakt kinderen gelukkig en gezond.” Dat geldt ook voor wonen in het groen. In hoofdstuk 3.3 staan verschillende voorbeelden van nieuwe woon-concepten waarin gewerkt wordt met de natuur (en natuurlijke principes).

NATUUR IS NIET MEER HET EXCLUSIEVE DOMEIN VAN TERREINBEHEERDERS

Mensen verenigen zich en zetten zich op allerlei manieren in voor meer natuur en biodiversiteit. De trend dat mensen hun eigen stad of dorp groener maken is al een tijdje gaande, maar we zien nu ook steeds vaker collectieven die samen natuurgebieden opkopen of beheren en met boeren, waterschappen en/of natuurorganisaties willen samenwerken. Mensen willen zich persoonlijk inzetten voor meer natuur en biodiversiteit. Dat vraagt een ander samenspel met natuurorganisaties en andere terreinbeheerders, zij zouden meer ruimte kunnen maken voor initiatieven van onderop. Mooie voorbeelden zijn [Gevouwen Oevers](#) (zie kader, nr. 88),

het aanleggen van [1.000 kilometer groene landschapselementen](#) (nr. 107), het aanplanten van een [miljoen bomen](#) (nr. 65) en het [Burgercollectief Redichemse Waard](#) (nr. 162). Vrijwilligers helpen boseigenaren met het vitaler maken van hun bos, via [Forest Fitness](#) (nr. 199). Zij planten strooisel-verbeterende boom- en struiksoorten in eenvormige bossen aan, waardoor het bos divers, vitaler en weerbaarder wordt. En Arocha zet zich in voor een landelijk [ecologisch kerktuinen onderzoek](#) (nr. 253).

GEEF NATUUR EEN STEM

Natuur zou zich moeten kunnen verweren tegen plannen die indruisen tegen haar waarden. [Rechten voor de natuur](#) (nr. 113) helpt bij het beschermen van natuurgebieden, voor huidige en toekomstige generaties. Bee in Balance heeft -als eerste werkgever van 10 miljoen bijen- de eerste [BijenCAO](#) opgetekend (nr. 91). Dit bouwbedrijf helpt bedrijfsterreinen om te toveren tot bijenparadijzen. De initiatieven om weerloze waarden te vertegenwoordigen worden steeds serieuzer. Het zal niet lang meer duren voordat we dit ook wettelijk geregeld zullen hebben.

BIJENCAO
Voor de continuïteit van onze voedselvoorziening is het tijd om de belangrijkste partner in business, de bij, een stem te geven en haar belang om veilig en gezond te werken te borgen. Hiervoor is de eerste bijenCAO ter wereld opgetekend door het bouwbedrijf voor bijen, [Bee in Balance](#) en vakbond voor dieren. In de CAO zijn onder andere afspraken vastgelegd over de huisvesting, de arbeidsomstandigheden en de beloning die de bijen voor hun werk ontvangen. (nr. 91)

Bee In Balance
fotocredits: Serge Ligtenberg

BELANGRIJKE SIGNALLEN

- ▶ Het bewustzijn rond de interactie tussen biodiversiteit, voedselssystemen, klimaatverandering en gezondheid groeit en vraagt om buiten-de-hokjes denken en doen, en veel meer samenhang in beleid;
- ▶ De stroom initiatieven die op een creatieve manier de relatie met de niet-menselijke natuur herziet, groeit. Dit is het nieuwe, onbekende dat we nodig hebben. De systeemwereld wordt uitgenodigd en uitgedaagd zich hiertoe te gaan verhouden;
- ▶ Bodem en water vormen de basis van een gezonde leefomgeving. Initiatieven zoeken samenwerking met boeren;
- ▶ Er wordt op allerlei plekken geëxperimenteerd met alternatieve textielverf, uit GFT, zeewier, schimmels, algen. Dit proces kan sneller en vraagt om onderzoek, experimenteergeld, samenwerking met textielindustrie en bewustwording;
- ▶ Microplastics zijn een gevaar voor de gezondheid van mens, dier en ecosysteem. Op dit moment is Europese regelgeving in de maak. De Plastic Soup Foundation maakt zich er hard voor om de Europese Commissie te overtuigen dat het de door het Europees Agentschap voor chemische stoffen (ECHA) gebruikte definitie van microplastics veel te beperkt is;
- ▶ De tijd is rijp voor nieuw samenspel tussen burgers, natuurorganisaties en boeren. Faciliteer dit proces.

3.8 SOCIALE DUURZAAMHEID EN SOCIALE INNOVATIE

Sociale duurzaamheid gaat over menselijke waarden: inclusie, armoedebestrijding, zorg, gezondheid, arbeidsparticipatie, emancipatie, rechtvaardigheid. Het aandeel initiatieven met een sociale component was niet eerder zo hoog: bijna de helft van alle inzendingen. Sociale innovatie is nog weer iets anders. Dat gaat vooral over vernieuwing in samenwerkingsprocessen, bijvoorbeeld integraal werken vanuit een gedeeld verlangen. Ook hiervan biedt de koffer illustraties.

AANDACHT VOOR DE ANDER

Initiatieven wijzen op aandacht voor elkaar, inter-menselijkheid. Dat gaat over verschillende aspecten. Een daarvan is aandacht voor mensen die in financieel zwaar weer zitten. Eerder in dit rapport noemden we al de verschillende initiatieven rond energie-armoede en betaalbaar, gezond eten voor iedereen. De vrees bestaat dat -omdat mensen niet mee kunnen doen- de polarisatie steeds groter wordt, en de kloof tussen burgers onderling en tussen overheid en burger niet meer te dichten valt.

Inclusie is een inspiratiebron. Initiatieven zorgen er op uiteenlopende manieren voor dat mensen volwaardig mee kunnen doen in

onze samenleving. [Seefeel](#) (nr. 95) ontwikkelt een winkelconcept waar mensen met een visuele beperking zelfstandig kleding kunnen kopen. [iHUBs](#) (nr. 114) zijn plekken waar allerlei vervoermiddelen gedeeld worden, ook voor mensen met beperkingen, zoals drie- en vierwielers, duo-fietsen, tandems en dergelijke. De [Groene Gids](#) organiseert Roller-wandelingen in de natuur voor mensen die gebonden zijn aan een rolstoel. Tips van Kaatje (in ontwikkeling, een initiatief van [Dresscase](#) (een van de prijswinnaars in 2020) biedt ondersteuning op kledingthema's aan mensen met een beperking, mantelzorgers en zorgprofessionals. (nr. 220). [Digisurfer](#) (nr. 299) werkt met een circulaire laptopservice aan digitale inclusie.

Met 18% laaggeletterden, 26% laagopgeleiden en 21% van de mensen die in armoede leven, zijn er in Nederland 2,5 miljoen mensen (digitaal) beperkt zelfredzaam. Werken aan digitale vaardigheden en beschikbaar maken van computer helpt de digitale kloof te dichten.

Digisurfer (nr. 299)

Deelvervoer moet voor mensen met beperkingen in gelijke mate beschikbaar zijn als voor mensen die geen aangepaste voertuigen nodig hebben.

iHUB (nr. 114)

ONTMOETINGSWERKPLAATS DE JOJO

is een bewonersinitiatief in Sassenheim met een oude supermarkt in zelfbeheer en een van de vele voorbeelden dat in geen enkel hokje past of beter gezegd in heel veel hokjes. Met onder meer een Repair Café, weggeefwinkel, werkplaatsen, dagbesteding en ontmoeting brengen ze de circulaire economie met een sociaal initiatief dichterbij mensen. De werkplaats draait volledig op vrijwilligers, zonder structurele subsidies (nr. 288)

“De huidige gemeentelijke processen zijn totaal niet ingericht op ons initiatief. Het kost ons tomeloos veel moeite en energie om goede dingen te mogen doen en daarbij vallen we nog te vaak buiten de boot om überhaupt mee te kunnen dingen vanwege de marktwerking.”

Ontmoetingswerkplaats De JoJo (nr. 288)

SAMENWERKEN VANUIT EEN GEDEELD VERLANGEN

Een gedeeld verlangen, dat is waar verandering begint. Het [Vuilnis Oproer](#) (nr. 78) netwerk van bewoners, burgerinitiatieven, culturele organisaties en ambtenaren in Nieuw-West (Amsterdam) zijn samen met afvalproblematiek bezig. Met elkaar zetten zij zich in op diverse niveaus voor verbetering: van de straat tot het bestuur. Vanuit de gedeelde wens om Nieuw-West ‘Schoon, Heel en Veilig’ te maken is gewerkt aan het begrijpen van de onderliggende dynamiek. Met elkaar, met alle partijen en zónder onderliggende agenda. En ook niet vanuit de deelgedachte: “Er ligt teveel afval op straat daar moeten we wat aan doen”, maar vanuit iets hogers, vanuit de wens voor een veerkrachtig systeem: een schone en veilige buurt!

Het gedeelde verlangen als vertrekpunt van waaruit alle spelers hun verantwoordelijkheid en rol pakken is waar wederkerigheid, co-creatie en eigenaarschap kunnen ontstaan. Dat is de werkelijke basis van sociale innovatie.

“Alles wat je voor mij doet, maar niet met mij, doe je tegen mij”

Gandhi

INTEGRATIE DOOR WERK

Werk bieden aan mensen met minder kansen op de arbeidsmarkt is iets dat veel ondernemingen in de koffer als vanzelf doen, omdat het past binnen hun missie. Voor vluchtelingen en statushouders is het -naast een opleiding of werk- ook dé manier om kennis te maken met de Nederlandse samenleving. Van Hulley heeft het programma [Zo werkt het](#) (nr. 130) opgezet voor vrouwen uit andere culturen die in Nederland zijn beland. Zij kunnen meedoen en zo op een laagdrempelige manier kennis maken met een Nederlands bedrijf door een dag in de maand mee te lopen. De bedrijven staan in de rij mee te mogen doen! Andere voorbeelden waar mensen met afstand tot de arbeidsmarkt werken zijn [BORO * Atelier](#) (nr. 34), [The Swap-Shop](#) (nr. 262) en [Koprol](#) (nr. 176).

BELANGRIJKE SIGNALLEN:

- ▶ Er is een groeiende bezorgdheid over het buiten de boot vallen van groepen mensen, over te grote ongelijkheid. Initiatieven vinden creatieve manieren om kloven te dichten. Zij bereiken mensen die de ‘professionals’ vaak niet bereiken, omdat ze zo dicht bij mensen staan, de menselijke maat hebben. Deze initiatieven hebben meer erkenning en facilitering nodig;
- ▶ Initiatieven doen een oproep om veel meer als partner te worden betrokken bij vraagstukken door overheden (vooral gemeenten), in plaats van als individuele ondernemer gericht op eigen belang (winst). Zij zeggen: “wij werken aan dezelfde missie als de gemeente, maar dan op een andere manier. Zie ons als collega’s in de buitendienst”. Het past in een breder perspectief, waarin burgerinitiatieven en sociaal ondernemers op een gelijkwaardige manier aan tafel willen, naast overheden, bedrijven en gevestigde maatschappelijke organisaties.

B I N N E N H O F 2 . 0 R E N O V A T I E (NR.300)

IN 2015 BESLOOT HET KABINET TOT RENOVATIE VAN HET BINNENHOF. AANLEIDING IS HET MONUMENT IN GOEDE STAAT TE HOUDEN EN TE ZORGEN DAT HET 24 UUR PER DAG IN BE-DRIJF KAN BLIJVEN. EINDE 2016 BEGONNEN DE VOORBEREIDINGSWERKZAAMHEDEN; DE UITVOERING STAAT GE-PLAND VOOR 2021-2026.

PARALLEL LOOPT HET COALITIEAKKOORD 2022 'OMZIEN NAAR ELKAAR, VOORUITKIJKEN NAAR DE TOEKOMST' WAARIN DE REGERING HEEFT UITGESPROKEN DAT NEDERLAND DE KOPLOPER IN EUROPA WIL ZIJN BIJ HET TEGENGAAN VAN DE OPWARMING VAN DE AARDE. HET HEEFT DAARBIJ DE VOLGENDE AMBITIES UITGESPROKEN OP HET GEBIED VAN KLIMAAT EN ENERGIETRANSITIE

- 60% CO2 REDUCTIE IN 2030, 70% IN 2035 EN 80% IN 2040
- AANSTELLING VAN MINISTER VOOR KLIMAAT & ENERGIE: ROB JETTEN
- BESCHIKBAAR STELLEN VAN € 35 MILJARD VOOR DE KOMENDE 10 JAAR, AANVULLEND OP HUIDIGE SUBSIDIEREGELINGEN.

HET BINNENHOF IS HET BEELDMERK VAN DE NEDERLANDSE DEMOCRATIE. O.A. DE EERSTE KAMER MOEST DE NATIONALE EN INTERNATIONALE INVLOED VAN DE STA-TEN VAN HOLLAND EN WEST-FRIESLAND UITSTRALEN EN DE NIEUWE MACHTSVERHOUDINGEN AAN HET BINNENHOF WEERGEVEN (ZICHTBAAR DOOR PLAFONDSCHILDERINGEN).

KORTOM, HET BINNENHOF IS HEDENDAAGS CENTRUM VAN DEMOCRATIE, POLITIEK EN BE-STUUR.

HOE ZORGEN WE ERVOOR DAT BURGERINITIATIEVEN, SOCIALE ONDERNEMINGEN GEHOORD WORDEN IN DEN HAAG?

HOE ZORGEN WE VOOR EEN SNELLE TRANSITIE WAARBIJ INZENDERS EN OVERHEID ELKAAR GAAN VINDEN?

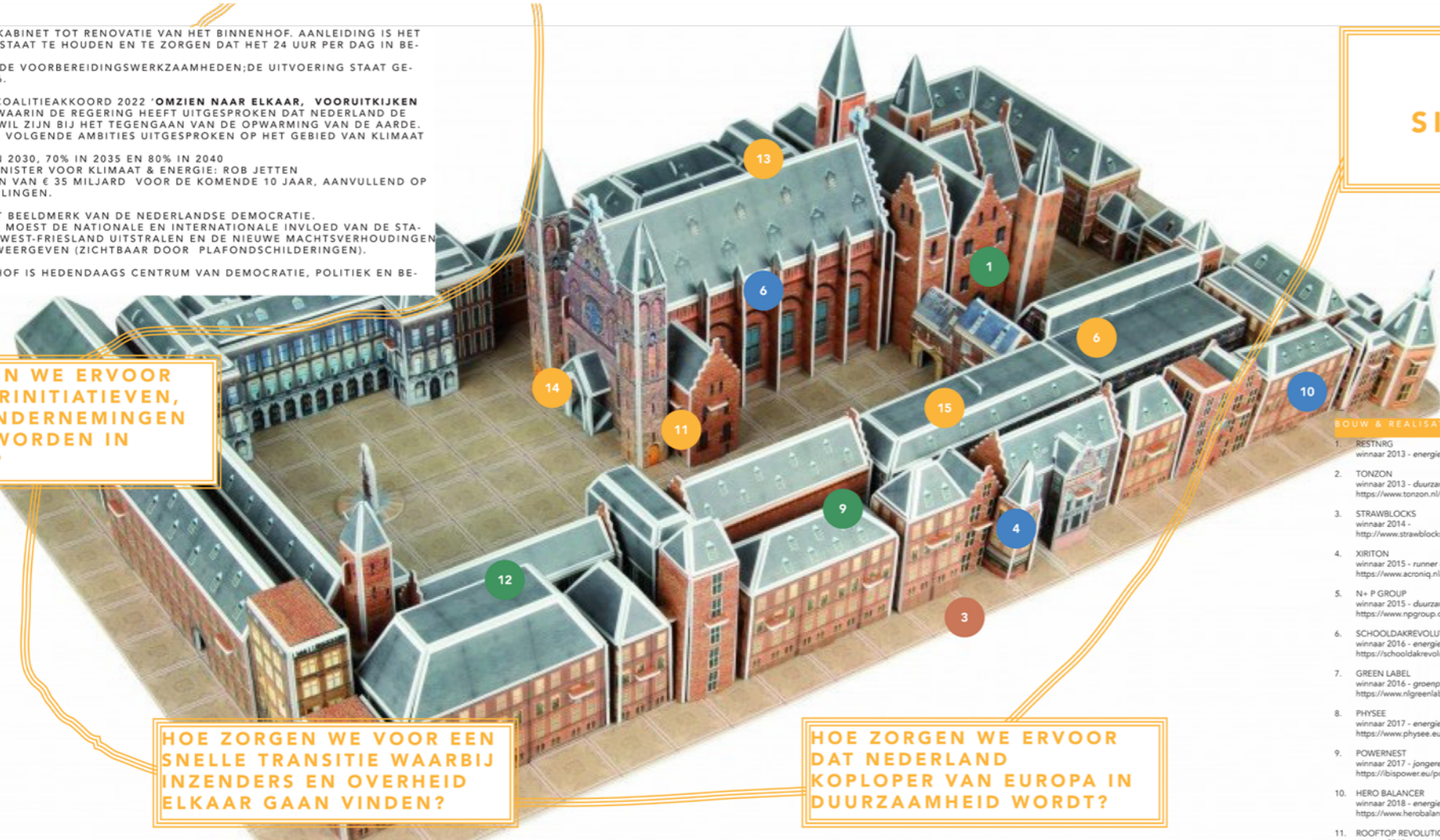
HOE ZORGEN WE ERVOOR DAT NEDERLAND KOPLOPER VAN EUROPA IN DUURZAAMHEID WORDT?

HEEL SIMPEL!

LATEN WE MET BINNENHOF 2.0 HET HART VAN DE DEMOCRATIE DE PILOT LOCATIE WAAR AMBITIES UIT HET REGEERAKKOORD SAMENKOMEN MET INZENDINGEN EN INNOVATIES UIT DE MAATSCHAPPIJ. HET AANNEMEN VAN DE DUURZAME KOFFER UIT HANDEN VAN DE VOOR ZITTER VAN DE DUURZAME DINSDAG IMPLICEEFT DAT ER DEGELIJK INTERESSE IS VANUIT DE OVERHEID.

DUS HANDEN UIT DE MOUWEN WANT ER IS EEN WIN-WIN SITUATIE: DE DOELSTELLINGEN VAN HET KABINET KUNNEN WORDEN GEREALISEERD EN DE INZENDER VAN DE DUURZAME DINSDAG GEHOORD WORDT IN ZIJN/ HAAR ROEP VOOR ONDERSTEUNING IN FINANCIERING OF PUBLICITEIT.

BINNENHOF 2.0 IS EEN OPROEP AAN HET KABINET: WORD LAUNCHING PARTNER VAN INZENDINGEN DIE ZICH HARD MAKEN VOOR SYSTEEMVERANDERING

BOUW & REALISATIE	BOUW & REALISATIE	COMMUNITY	BEWUSTWORDING	BEWUSTWORDING
1. RESTNRG winnar 2013 - energieprijs https://www.restnrg.nl/	12. SPEEDCOMFORT winnar 2019 - energieprijs https://www.speedcomfort.nl/	6. CORRECTBOOK winnar 2018 - sociale innovatieprijs https://www.correctbook.com	1. KROMKOMMER winnar 2012 - cocreatieprijs https://www.kromkommer.com/	12. SUNT FOOD winnar 2021 - supermarktprijs https://www.suntfoot.com/
2. TONZON winnar 2013 - duurzame lintjes https://www.tonzon.nl/	13. LEADAX winnar 2019 - circulair ondernemenprijs https://www.leadax.nl/	7. DE VERSPILINGSFABRIEK winnar 2018 - duurzame dinsdagprijs https://deverspillingfabriek.nl/	2. GOEDE VIS OP HET BORD winnar 2013 - supermarktprijs https://www.goedevissers.nl	LEEFBAARHEID
3. STRAWBLOCKS winnar 2014 - http://www.strawblocksystems.nl/	14. BOLD PAINT (voorheen RAW PAINTS) winnar 2020 - circulair ondernemenprijs https://www.bold-paint.com/	8. GIVO winnar 2019 - sociale innovatieprijs https://www.givo.nl/	3. FOODIE BAG winnar 2013 - duurzame dinsdagprijs https://www.verdraaidgoed.nl	1. WAVEENERGY winnar 2012 - bankprijs WaveEnergy
4. XIRTON winnar 2015 - runner up https://www.acroniq.nl/	15. DUTCH CLIMATE SYSTEMS winnar 2020 - energieprijs https://www.dcs.cool/	9. GREEN TICKETS winnar 2019 - duurzame dinsdagprijs https://www.greentickets.app	4. GEZONDHEID MET SMAAK winnar 2014 - supermarktprijs https://www.iholland.nl/contacten/overheid-licke-van-der-hey/	2. CLEAN LIGHT winnar 2012 - supermarktprijs https://www.cleanlight.nl/
5. N+P GROUP winnar 2015 - duurzame dinsdagprijs https://www.npgroup.com/	16. SOLARGE winnar 2021 - energieprijs https://www.solarge.com/	10. DRESS CASE winnar 2020 - sociale innovatieprijs https://www.dresscase.nl/	5. FOODLOGICA winnar 2015 - supermarktprijs https://www.foodlogica.com/	3. PROJECT STELLING 2.0 winnar 2015 - cocreatieprijs https://www.dinamagien.com/maatregelen/ton-van-oolbeek/
6. SCHOOLDAKREVOLUTIE winnar 2016 - energieprijs https://schooldakrevolutie.nl/	COMMUNITY	11. CARING FARMERS winnar 2020 - duurzame dinsdagprijs https://www.caringfarmers.nl/	6. PEELPIONEERS winnar 2016 - supermarktprijs https://www.peelpioneers.nl/	IN DIT OVERZICHT MET VERWIJZING NAAR DE PLATTEGROND (TER ILLUSTRATIE) WORDT SNEL DUIDELIJK WAT DEZE INNOVATIES KUNNEN BETEKENEN IN HET PROCES VAN DE RENOVATIE MAAR OOK BIJ ONGEBRUIKTE ERVA. OVERIGENS WORDEN HIER ALLEEN DE WINNAARS GEMEMO; OVERIGE INZENDINGEN KUNNEN TEvens EEN DUURZAME BIJDRAGE LEVEREN.
7. GREEN LABEL winnar 2016 - groenprijs https://www.nlgreenlabel.nl/	1. 1.000.000 chuppels winnar 2012 - consultancy prijs https://www.yes-dc.org/	12. VERIDIS winnar 2021 - circulair ondernemenprijs https://www.veridis.tech/	7. HAPPY TOSTI winnar 2017 - sociale innovatieprijs https://www.happytosti.nl/	
8. PHYSEE winnar 2017 - energieprijs https://www.physee.eu/	2. YES-DC winnar 2012 - energieprijs https://www.yes-dc.org/	13. GUERRILLA GARDENERS winnar 2019 - groenprijs www.guerrillagardeners.nl	8. SPIREALIX winnar 2019 - supermarktprijs https://www.spiralex.com/	
9. POWERNEST winnar 2017 - jongerenprijs https://bispower.eu/powernest/	3. SNAPPCAR winnar 2012 - dutch masterclass https://www.snappcar.nl/	14. ZORG IN DE TUIN winnar 2020 - groenprijs https://www.zorgindetuin.nl/	9. STRAW BY STRAW winnar 2018 - supermarktprijs https://www.strawbystraw.com/	
10. HERO BALANCER winnar 2018 - energieprijs https://www.herobalancer.com/	4. HACK YOUR FUTURE winnar 2016 - sociale innovatieprijs https://www.hackyourfuture.net/	15. SOCCAS-SPINNIEREN winnar 2021 - groenprijs & natuurprijs https://soccaabtuinieren.nl/	10. THE KETCHUP PROJECT winnar 2019 - supermarktprijs www.theketchupproject.nl	
11. ROOFTOP REVOLUTION winnar 2018 - groenprijs https://www.rooftoprevolution.nl/	5. DUTCH SOLAR CHALLENGE winnar 2016 - duurzame dinsdagprijs https://www.dongenergysolarchallenge.nl/	16. EXTENSION REBELLION winnar 2020 - supermarktprijs https://www.extinctionrebellion.nl/	11. WAKULI winnar 2020 - supermarktprijs https://www.wakuli.com/	DURF TE KIEZEN ER IS MAAR 1 DOEL: LEEFBARE TOEKOMST VOOR KINDEREN! <small>(ZONDER BELANGENVERSTREKINGEN!)</small>

#DUURZAMEDINSDAG #BINNENHOF #RENOVATIE #SAMEN #DUURZAAM #INCLUSIEF #INNOVATIEF #TRANSPARANT #EERLIJK #GROEN #LOGISCH #LEIDERSCHAP

4. SIGNALLEN UIT DE KOFFER

De koffer zit vol signalen van heel concreet tot meer abstract. De meest concrete en inhoudelijke staan beschreven in de diverse themahoofdstukken, maar als we buiten de themahokjes kijken en een beetje uitzoomen, dan zien we een aantal signalen die door alle thema's heen lopen.

1 VERTEL HET HELE VERHAAL

Vertel het hele verhaal, de transitie vraagt om meer uitleg. Als we mensen niet goed informeren, kunnen we niet verwachten dat ze kiezen voor duurzame ontwikkeling. Initiatieven willen de illustraties zijn van een eerlijker en samenhangender verhaal over waar de transitie nu staat, de ernst van de zaak, en waar die toe gaat leiden. De journalistiek heeft hier een belangrijke rol. In de media krijgen protesterende boeren meer aandacht dan de stillere regeneratieve boeren. Ons vastgelopen voedselsysteem is niet gemakkelijk te duiden, maar het moet wel gebeuren. Dan worden de alternatieve landbouwwormen namelijk een logische oplossing en krijgen zij naar verwachting meer middelen, klanten en opdrachten.

AANBEVELING:

Richt meer aandacht op neutrale (onderzoeks-) journalistiek, informatievoorziening en storytelling.

2 ZORG VOOR FINANCIERING DIE PAST BIJ IMPACT GEDREVEN ONDERNEMINGEN

Er is weliswaar meer aandacht voor financiering dan voorheen, maar er breekt weinig nieuws door. Financiering vinden is een tijdrovend vak geworden, waarvoor bij initiatiefnemers de expertise ontbreekt. Vrijwel alle financiers hebben dermate veel voorwaarden, dat er altijd wel ergens een vinkje ontbreekt. Initiatieven hebben behoefte aan: relatief kleinere bedragen, met lange doorlooptijd (5 tot 10 jaar) tegen lage rente en met hoog risicoprofiel.

Veel geld komt helemaal niet terecht bij het type initiatief dat we in dit Trendrapport beschrijven. Doordat de overheid in toenemende mate gericht is op afrekenbaarheid en risicomijding, gaat veel geld naar grote bekende spelers, die niet perse bijdragen aan innovatie of de nieuwe economie. Ook gaat veel geld via uitvoeringsorganisaties naar ondernemingen, zoals via Oost NL en InvestNL. De overheid heeft het daarmee van zich af georganiseerd, en heeft er dus ook minder zicht en invloed op. Bovendien klinkt een challenge-moeheid door: waarom alleen winnaars belonen, en niet alle deelnemers die zinnig en productief bijdragen aan de doelen?

Wat steeds vaker wordt genoemd, is dat de initiatiefnemers uit principe geen financiers willen die zich (via aandelenpakketten) kunnen bemoeien met de koers. Deze vorm is gebruikelijk bij opstartfinanciering. Maar steeds meer initiatieven willen niet dat hun circulaire onderneming lineair kan worden bijgestuurd omdat dit financieel meer oplevert op korte termijn. Financiers van formaat, die wel willen instappen op basis van vertrouwen, zijn schaars. Dit gaat ten koste van de opschaal-snelheid van impactvolle ondernemingen.

AANBEVELING:

Stem financiering beter af op de behoeften van duurzame initiatieven en de nieuwe economie. Financier met de blik op impact, niet (sec) op winst. Impactmakers dienen beter en sneller te kunnen opschalen. Dit vraagt om afstemming tussen diverse geldstromen.

3 INVESTEER IN DE UITVOERINGS-CAPACITEIT VAN DE OVERHEID

De overheid speelt een grote rol in de wereld van burgerinitiatieven en sociaal ondernemers. Ongeveer twee derde van hen zoekt een ingang bij de overheid. De initiatieven vragen om betere toegankelijkheid, minder werkdruk bij de overheid, minder wisselingen in contactpersonen, meer kwaliteit, meer integraal werkend, meer randvoorwaarden scheppend en mogelijk makend. Ook wordt expliciet gevraagd om meer ruimte in regels. Niet altijd zijn de regels zelf knellend, maar gaat het om de interpretatie van de regels door de overheid. Ambtenaren zouden meer ruimte moeten krijgen voor het nemen van risico's en aangaan van experimenten.

Aan de andere kant moet ook gewerkt worden aan een beter begrip bij initiatiefnemers over hoe de overheid werkt. Social Enterprise NL ontwikkelde hiervoor de Masterclass Omgaan met de gemeente. Gezamenlijk moeten we leren het spel anders te spelen.

AANBEVELING:

Investeer in betere uitvoeringscapaciteit bij de overheid. Maak ontmoeting en samenwerken met de samenleving onderdeel van het dagelijks werkpakket, ook op provinciaal en rijksniveau. Zie initiatieven als collega's in de buitendienst. Investeer in het lerend vermogen van de overheid (ook in het kader van ruimte in regels).

4 STOP MET HET HOKJES DENKEN

Veel initiatieven hebben last van hokjes, van sectorale structuren. Ze passen er zelden in, omdat ze meestal integraal denken en werken. Zij werken aan diverse doelen met één budget. Bijvoorbeeld [75inQ](#) (nr. 157) werkt tegelijk aan arbeidsparticipatie, gendergelijkheid en energietransitie. Op het oog verschillende thema's zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en wederzijds afhankelijk. Circulaire economie is een voorwaarde om de klimaatdoelen te halen. De overheid werkt echter sectoraal en in het contact hebben initiatieven daardoor te maken met diverse afdelingen, waartussen zij heen en weer worden gestuurd. Sectoraal werken wordt ook ervaren bij financiering. Vrijwel altijd is financiering gefocust op inhoudelijke thema's, of sluit andere zaken uit (educatie, starters, etc.). Het wordt ook genoemd bij 'hulp bij wet en regelgeving', die vaak te sectoraal georganiseerd is voor de vaak complexe processen. Ook ondersteuningsorganisaties zijn vaak sectoraal georganiseerd. Het Versnellingshuis is er bijvoorbeeld alleen voor circulaire initiatieven. Integraal werken is nodig, omdat oplossingen ook niet in hokjes passen.

AANBEVELING:

Maak integraal denken en werken prioriteit bij overheid, financiers en bij het inrichten van ondersteuningsorganisaties. Zet budgetten integraal in.

5 INVESTEER IN HET BOUWEN VAN KETENS GROOT EN KLEIN

Initiatieven vragen om 'neutrale' ketenmakelaars. Dit is een vak apart. Het is kansen zien, netwerken, interveniëren, experimenteren, verbinden en leren van elkaar. Veel initiatiefnemers zijn vooral bezig met zelf het hoofd boven water houden. Het bouwen van lokale, regionale of landelijke ecosystemen is belangrijk, maar ook tijdrovend, iets dat je er niet zomaar bij doet. Initiatiefnemers zien hier vooral een kans voor de overheid om dit zelf te doen of te zorgen dat het gebeurt. Zowel op lokaal niveau, als regionaal en landelijk.

Initiatieven vragen hulp bij het op gang brengen van samenwerking met bedrijven, zodat zij kunnen enten op het bestaande systeem en hun innovaties kunnen opschalen. Zoals [Struikroven](#) samenwerkt met Bouwbedrijf [Heijmans](#), of zoals [I-did](#) samenwerkt met IKEA, of zoals [Speedcomfort](#) met Greenchoice. Dan gaat opschalen snel. Er wordt gevraagd om actieve bemiddeling met integrale blik.

Een specifieke vorm van ketenregie is die rondom vezels. Initiatieven experimenteren zelf met nieuwe vezels ten behoeve van biobased economie. Er is een sterk groeiende vraag naar vezels en de ontwikkeling wordt overgelaten aan de markt, de hoogstbiedende. Hier is enige regie gewenst om ervoor te zorgen dat vezels zo hoogwaardig mogelijk ingezet gaan worden ten behoeve van duurzame ontwikkeling en meer onafhankelijkheid van andere landen.

AANBEVELING:

Investeer in neutrale ketenregisseurs, ketenmakelaars, mensen die ketens verknopen en nieuwe samenwerking in gang zetten met bedrijven, met overheden, lokaal, regionaal en landelijk (zoals DCTV, Impact City, MVO Nederland, Transitiecoalitie Voedsel, Midpoint Brabant, Versnellingshuis, etc.)

6 MAAK SOCIALE INCLUSIE MEER ONDERDEEL VAN DE DUURZAAMHEIDSTRANSITIE

Dit jaar zijn er meer initiatieven op sociale duurzaamheid dan anders. Veel mensen maken zich zorgen dat initiatieven rondom duurzaamheid (denk aan subsidie voor zonnepanelen en elektrische auto's) de kloof in de samenleving alleen maar vergroten. Mensen die minder geld te besteden hebben komen niet in aanmerking voor subsidies, maar leven wel in slecht geïsoleerde huizen, hebben meer geluidsoverlast en fijnstof en kunnen minder gezonde producten kopen, omdat die duurder zijn. De duurzaamheidstransitie gaat mank als sociale duurzaamheid en rechtvaardigheid geen integraal onderdeel gaat uitmaken van de focus. Veel initiatieven laten zien hoe dat wel kan.

AANBEVELING:

Maak meer middelen en mogelijkheden vrij voor sociaal ondernemers en burgerinitiatieven die zich richten op inclusie, sociale cohesie en armoedebestrijding.

7 ONTWERP EEN NIEUW SAMENSPEL

Tot slot: burgers, burgerinitiatieven en sociaal ondernemers willen een volwaardiger rol in de duurzaamheidstransitie. Zij hebben delen van de oplossing in handen, maar daarvoor wordt nu nog onvoldoende ruimte gemaakt. In een aantal gemeenten wordt dit begrepen. Zij hebben het Coalitieakkoord voorgelegd aan de gemeenschap en gevraagd: welk deel zouden jullie willen uitvoeren? Ook andere vormen zoals Burgerberaden passen in dit nieuwe samenspel. Als de politiek en de overheid de indruk blijft wekken dat de problemen door haar zullen worden opgelost, zal het vertrouwen in de overheid alleen maar afnemen, omdat ze dat zonder de samenleving niet kan waarmaken.

Er wordt vanuit de overheid nog te gefragmenteerd op digitale inclusie ingezet, bijvoorbeeld door het opzetten van eigen pilots of 'proeftuinen' door NLDigital en de Alliantie Digitaal Samenleven. Bewezen effectieve methodes van sociale ondernemingen zoals de onze, worden nog te weinig omarmd, ten faveure van de eigen experimentdrift. Hierdoor wordt de impact enorm vertraagd, terwijl we juist geen tijd meer te verliezen hebben. De overheid moet veel meer inzetten op reeds bestaande initiatieven.

Digi-surfer (nr. 299)

AANBEVELING:

Zie duurzame initiatieven als een research en development afdeling van de samenleving en (deels) als koplopers in de transitie. Vergroot het lerend vermogen rond duurzaam initiatief. Leer van wat wel én wat niet goed gaat. Organiseer jaarrond activiteiten, ontmoetingen en kruisbestuiving. Doe onderzoek naar opschalingsmogelijkheden. Onderzoek belemmerende en stimulerende factoren die initiatiefnemers ondervinden bij het tot bloei brengen van hun strevingen. Verbind hier acties aan. Maak het tot taak van de overheid om te zorgen voor de juiste omstandigheden, zodat duurzame initiatieven kunnen ontstaan en impact maken. Luister naar de onderstroom. Ofwel: creëer de randvoorwaarden voor het nieuwe samenspel.

“Kabinet en Tweede Kamer zouden een deel van de gelden actief moeten gebruiken om jonge toekomstboeren toegang te geven tot grond, voor het versnellen van de regeneratieve landbouw in combinatie met gemeenschapsopbouw en verkoop in de korte keten. Dit zou kunnen door een fonds te starten, dat organisaties zoals Lenteland ondersteunt in het versnellen van de transitie. Daarnaast is het belangrijk dat de overheid de belasting op vervuiling en uitputting verhoogt en die op arbeid verlaagt. Regeneratieve landbouw maakt gebruik van meer handenarbeid. De overheid kan meehelpen dit verdienenmodel rendabeler te maken en tegelijkertijd daarmee de lokale werkgelegenheid vergroten.”

Eline Veninga Lenteland

BIJLAGE 1 - ALLE INZENDINGEN

001	PAKT Packaging	040	Dubbel gebogen segmenten van hout-composiet	074	Kracht van het water
002	Fabulous Fungi			075	Geld groeit aan de boom
003	FastFeetGrinded	041	Energiedamwand	076	De FIXbrigade
004	Schoner autorijden kan morgen al!	042	Wandelen door de overgang	077	Milieu vriendelijk werpgewicht voor zeevisserij
005	Opvangen of verplaatsen stijgend zeewater	043	AeroCount Gezonde lucht voor iedereen		
		044	BoCS - the Business of Climate Solutions	078	Het Vuilnis Oproer Netwerk (Nieuw-West)
006	Klimaatpositief beddengoed	045	4X4ELECTRIC	079	Drystack - circulaire gevels zonder cement
007	Rat van kilowatt	046	Watermaatregelen	080	Soilmates Healthy Oil
008	Rotondes op terpen	049	Havenstad IJpoort	081	Klimaat positieve bodemverbetering
009	Pictogram op verpakking	050	Duurzame Stikstof	082	Kringlopen sluiten ism natuur en landbouw
010	In nacht de reclameverlichting uit	051	Hergebruik Regenwater	083	Fabricate
013	Dutch Dryer	052	ECOPOLITAN magazine & salon	084	Inkoop vanuit eigen reststroom
014	Heatpasser			085	Fentalks
015	ORO	053	Struikroven	086	Vrijhaven
016	Statiegeld uitbreiden	054	Huismaatje	087	Erfdelen
017	Sustainable Multiple Energy Generating Power Plant	055	Een eerlijk Aarde-aandeel door Footprint Justice	088	Gevouwen Oevers - aquatisch mycelium
018	ETS CO2 emissie prijs	056	10 jaar International Cargo Bike Festival	089	Verderland
019	Vlindertuin Academy			090	#GREENGRIDZ, het circulaire meubelconstructie paneel met een gezonde missie
021	Tuincoach	057	Vers & Vrij		
022	Klavervier woning	058	Aart Warmte	091	De bijenCAO
023	Tegeltuintjes	059	Happy Glass - Premium Reusable Drinkware	092	TRIBOO - de toekomst van ons afval
024	Greentellers			093	Vervangen van papieren folders en brochures
025	E&co/Green Up	060	De Ecosoof	094	TreeClicks - plant bomen als je online winkelt
026	CVi ketel op inductie	061	Beter vervoer	095	SeeFeel Toegankelijk winkelconcept
027	Tonnen energie	062	GOED. Groen Opwekken En Delen	096	Aquablu Refill
028	Ad-H2 concept, CO2, reductive NOx en fijnstof	063	GRØN - growing nature	097	Brushkeeper
029	Terug leveren waterstof op het gasnet	064	Plafond huurtoeslag samen met energielasten	098	Enjoy the Ride
030	BYCS	065	Samenleving in evenwicht met het ecosysteem	099	In 6 stappen naar een duurzame organisatie
031	Thuishaven Zeewolde			100	DDOP
032	Stroomversnellers.nu	066	Winkeldeuren dicht	102	Flevolandse Schoolkantine Challenge
033	Upfallshower	067	Circulaire meubels met lokale restmaterialen		
034	BORO*ATELIER				
035	Goed boeren voor natuur en maatschappij	068	InstockMarket		
036	Vasten voor een bewuste en duurzame levensstijl	069	Circulaire woningen		
037	De Volkskantine	070	Sustainable Fashion Gift Card		
038	Bokashi: no more food waste	071	Pret Peloton		
039	Daktuin Tilburg	072	Flatmate - eenvoudig duurzaam douchen		
		073	Meer voor minder		

103	Nature Bar Circulaire zeep & shampoo bars	142	half uit Vini Mini	182	Caffe Inc. - From the grounds up!
104	Yespers New Farm	143	Grohw versus DreamH2aul	183	HAAS Zuid Limburg
105	Grünten Veggie oats	144	Bouwhub Midden Brabant	184	KlimaatGesprekken
106	D-Nature	145	Bos voor Boer	185	BinnenBos
107	1000 kilometer groene dooradering paden	146	Documentaire over Nederlandse ecodorpen	186	Groene goud van de toekomst
108	Goals2030: lesmethode over de 17 werelddoelen	147	Feelou - De circulaire zwangerschapsbh	187	Kingfish Zeeland B.V.
109	Belangenbehartigers voor Toekomstige Generaties	148	Landelijke training "Leven in een Ecodorp"	188	Nel
110	Guerrilla Gardeners NL	149	Landelijke training "Leven in een Ecodorp"	189	De groepsmeter
111	Regenwater en grijs water scheider	151	Integraal netwerk Nederlandse Green Offices	190	Struin
112	Kruidenthee met je burens	152	Scholen windmolens laten bouwen van afval	191	BIYU Toegangsplatform voor producten
113	Geef rechten aan de natuur	153	Project BeachBot	192	(H)eerlijk Heerlen
114	iHUB, de inclusieve eHUB	154	Conscious Kitchen	193	Hergebruik textiel
115	Duurzame waterkrachtcentrale	155	AHPD	194	De Duurzame Scheurkalender
116	CO2-reductie door cabonatatie	157	Repareer de Economie!	195	Struin Natuur BSO en KDV
117	Roller- wandeling	158	75inQ	196	Verpakking tweewielerbranche
118	Refil Bonaire	159	Byewaste	197	Riverfashion
120	Ondernemend Natuur Netwerk	160	Sparks	198	Tiny Forest
123	tiBu tiny house	161	Warmte van de Zon.	199	Forest Fitness
124	Universele bonnen en facturen app: De ConsApp	162	Buitenplaats Tijdloos	202	Zero Waste Army
125	Global Warning	163	Burgercollectief	203	Reflower, de duurzame bloemenbier
126	Woonwijken als natuurparken	164	Redichemse Waard	204	Het Eetschap
127	Consumentenmerk en beweging Onze Markt	165	Pluk snel landelijk het circulair laaghangende fruit!	205	Vrijwilligersplatform
128	De Spinazie Academie toekomst	166	Duurzaam interieur	206	kringloop landbouw
129	De Vriflex dé duurzame afval scheider	167	Up New, powered by Midpoint Brabant	207	Buitenonderwijs
130	Vanhulley Zowerkthet	168	Marvy Green de stad en natuur in balans	208	Acai Coffee and Tea
131	Het klimaathart	169	Twig & Forest - Circulaire verzorgplaatsen	209	De herbruikbare sticky note
132	KrijgdeKleertjes	170	Gezonde pitstop snelweg	210	TommyTomato - samen groente leren eten
133	Wheelshare	171	Wasbaar Welkom	211	De groene kans
134	ORO rijkelijke plantenvoeding	172	Zero Waste Tours	212	CO2 budget
135	Een duurzame Ice Tea genaamd WASTE	173	Zero Waste Week	213	Goejenhandel, duurzaam design met sociale impact
136	Kartonnen BHV-verbanddoos	174	MUSA intimates	214	Consumer360Museum
137	De Seizoenarbeiders	175	Refurbabyfoons.nl	215	Groene daken
138	Peukenzee	176	Koprol	216	Transparant en fair besturen circulaire textielsector
139	Sociaal Tuinieren 's nachts	177	Herbruikbare koffiekopjes van koffiedik	217	Circulair voedselsysteem door compostwormen
141	Straatverlichting 's nachts	178	De Beuk - ecologisch bouwen op hoog niveau	218	Boerderij voor de maatschappij
		179	Hydrogel kompres van plantaardige reststromen	219	Chainable Circulaire Keuken
		180	HaagseZwamburgers en	220	Een duurzame mindset
		181	NeverEnding Kitchen	221	Tips van Kaatje
				222	RietGoed
					FamFam

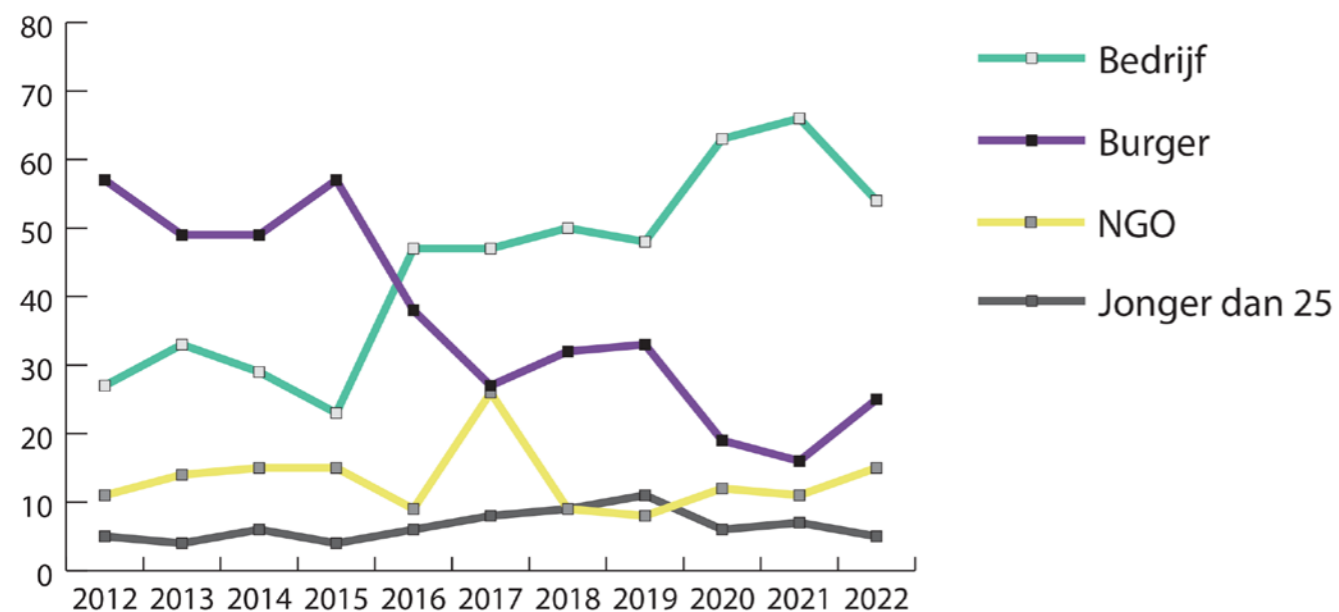
223	Expeditie 02050	260	DGTL Festival Circulair		Heerlerheide
224	ThermoMate	261	Orchid City	291	Greener App
225	Wat kan ik doen?	262	The Swapshop	292	CO2(R744) warmtepomp systeem modulair en levensloop bestendig maken.
226	De Socialbox	263	Kinderen / Jongeren runnen het Tiny Restaurant		
227	Lease a Jeans	264	Flux - sustainability dashboard for event production	293	LOOS Utrecht
228	De Hydraloop; smart in-huis water recycleren	265	Groene circulaire scholen, groen onderwijs	294	Buurtbezorger. Lokaal deeltransport voor pakketdienst
229	Omdenken met wilde dieren	266	Stad op ooghoogte door de ogen van kinderen!	295	Buurman als circulaire bouwmarkt
230	Bewust van je CO2, Vanlife is hot	267	Circular Solar Service voor townships	296	QR4GlobalGoals
231	Bestuurders de natuur in!	268	Live on Nothing	297	Straatzinnen Lichtkunst verbindt de buurt
234	100 regeneratieve boerderijen	269	Energie die we niet misbruiken is duurzaam	298	Easy Housing Concepts
235	#upcyclebicycle van afval naar grondstof	270	Duurzame Energie uit Afvalwater	299	Digi Surfer
236	Ontkopen Platform	271	Mari Michel x Makers Model	300	BINNENHOF 2.0
237	#Pluis Hands-on Tour	272	Voer true pricing in	301	St CoastBusters - Nationaal Plastic Soup Centrum
238	Europa voor een duurzaam Nederland	273	MobiCoop & MobiGo, samen duurzaam mobiel	302	Forteiland Pampus: duurzaam vooruit met historie
239	Circulaire zonneparken voorkomen afval	274	Alle plastics zijn recyclebaar. Laten we het doen.	303	Global Goals Community
240	Vanstreek Festival	275	Werken in de natuur bij Verdeliet	304	Sustainable Innovators
241	Energieneutraal vergaderschip VOF De Vooruitgang	276	MeerDelen	305	ZeeuwVonk
242	Herstel ecosysteem bodem met micro-organismen	277	VanHier - De BioMateriaal Fabriek	306	Waardeer je kleren
243	Urine meststof	278	1 Indicator voor Duurzaam	307	Stichting Quiet Community Den Haag
244	Veel sneller uitrollen ja-sticker	279	Duurzaam Inflatable Toilet	308	Vertaal boek 'het happy 2050 scenario' in het Engels
245	Circulaire tassen - biologisch afbreekbaar	280	Interactief lichtkunstwerk Silver Lining	309	Climate Songfest
246	Water terug in de verdrogende Peel	281	BetekenisBaan	310	Lead By Example
247	Repawijzer (reparatiewijzer)	282	Fast Feet Grinded		
248	Moeztuyn	283	Peel Natuurdorpen		
249	Marine Energy Hub	284	Collectieve woonvormen		
250	Duurzaamheid voor iedereen	285	Plan Duurzaam Sociaal NL; gasloos verwarmen met PVT-zonpanelenbron voor water-water-warmtepomp, Voedselbosbank		
251	Weggeefwinkel Baarn	286	Hoge masten vangen veel wind		
252	NH3 en CO2-reductie door carbonatatie	287	Ontmoetingswerkplaats De JoJo		
253	EKO - Scan: Ecologisch Kerktuinen Onderzoek	288	Interne circulaire pool van kantoorplanten		
254	GreenSand olivijn	289	Vergroening Winkelcentrum		
255	CESAR warmte accu	290			
256	Carbon Tax met 100% dividend				
257	MOYU				
258	Thorium reactors				
259	IoT microplasticsfilter				

BIJLAGE 2 - CIJFERS OVERZICHT: AANTALLEN EN THEMA'S DOOR DE JAREN HEEN

AANTAL INZENDINGEN

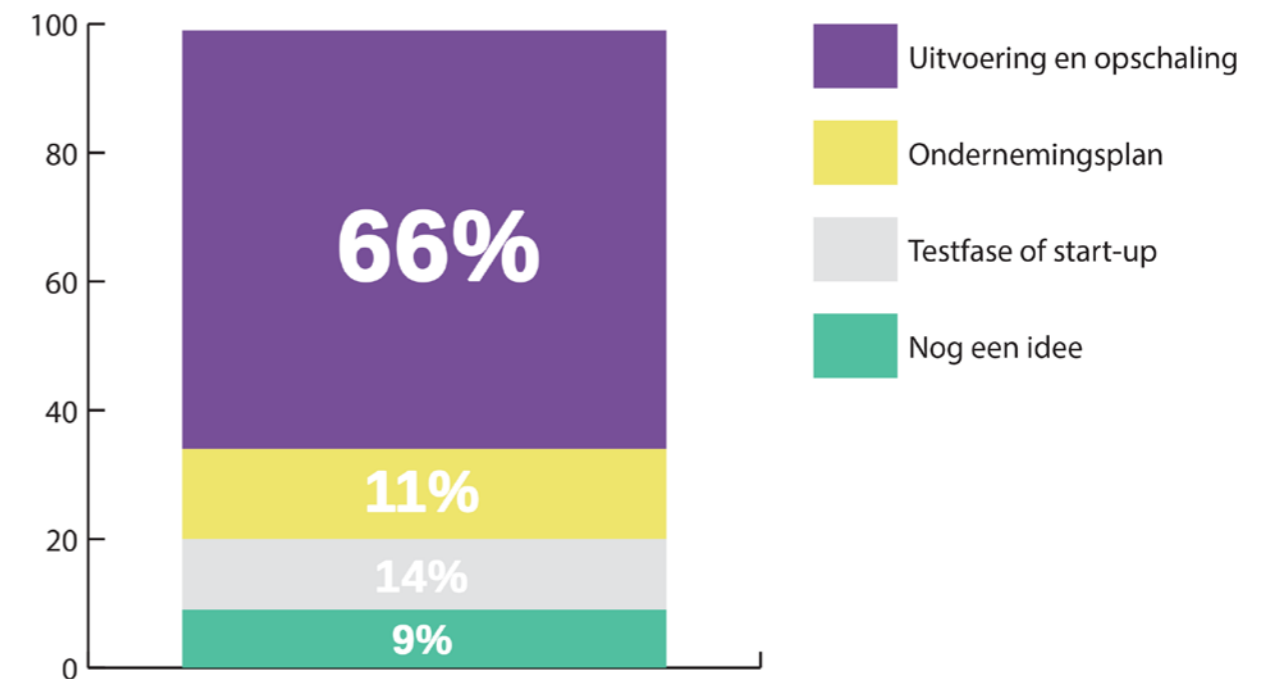
HERKOMST VAN DE INZENDINGEN

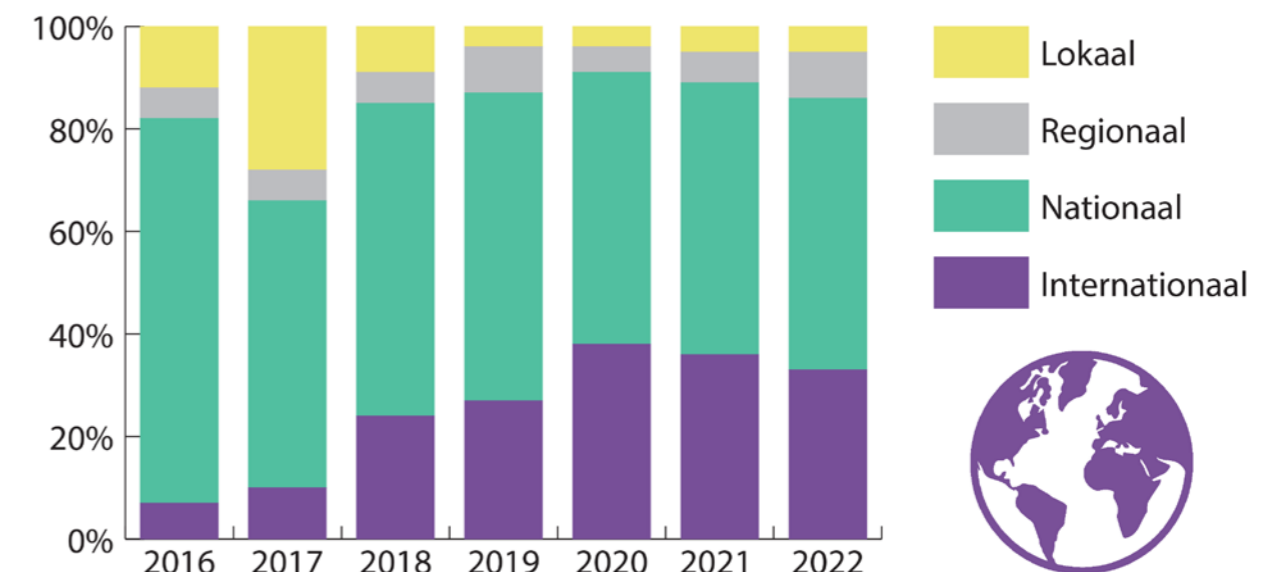
IDEE VERSUS INITIATIEF

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
initiatief	68	56	42	82	90	87	82	93	92	91
idee	32	44	58	18	10	13	18	7	8	9

STATUS INITIATIEVEN N=265

BEREIK

WAAR HEBBEN INITIATIEVEN BEHOEFTE AAN? N= 265

	2018	2019	2020	2021	2022
 Geld/investeringskapitaal 	64%	71%	70%	64%	65%
Publiciteit	61%	76%	67%	62%	64%
Ingang overheid of andere organisatie 	60%	65%	68%	57%	64%
 Advies businesscase	33%	30%	21%	25%	26%
Knellende regelgeving 	19%	24%	23%	23%	38%
Iets anders (specifiek advies en/of contacten) 	29%	30%	17%	21%	18%

THEMA'S: VERSCHUIVING IN DE LAATSTE JAREN

	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015
 Klimaat	77%	78%	80%	65%	61%	64%	42%	39%
 Circulaire economie	58%	58%	56%	61%	44%	42%	33%	22%
 Sociale duurzaamheid	47%	37%	36%	31%	9%	24%	16%	12%
 Biodiversiteit	42%	34%	29%	16%	20%	21%	14%	12%
 Energietransitie	33%	34%	30%	33%	27%	28%	-	-
 Voedsel	22%	18%	18%	18%	23%	19%	17%	15%
 Afval	20%	20%	25%	22%	28%	25%	16%	17%
 Water- of klimaatadaptatie	18%	16%	11%	6%	-	-	-	-
 Mobiliteit	13%	11%	13%	10%	8%	8%	11%	9%
 Duurzaam bouwen	10%	7%	8%	11%	8%	9%	6%	6%
 Biobased	7%	7%	11%	6%	6%	8%	5%	5%
 Zorg	7%	4%	8%	-	-	-	-	-
 COVID-19	0%	2%	7%	-	-	-	-	-

- = niet gescoord in betreffende jaar

BIJLAGE 3 - INZENDINGEN OP TREFWOORD

Hieronder staan clusters van initiatieven, die een bepaalde ontwikkeling illustreren. Deze opsomming van initiatieven is niet compleet, het gaat om voorbeelden. Het biedt geïnteresseerden de mogelijkheid om op onderwerp initiatieven na te lezen. De totale lijst van geaccepteerde inzendingen staat in bijlage 1.

VAN BINNENUIT

Transformatie leiderschap 231
De mens in relatie tot het grotere geheel 60, 131, 219
Stem geven aan natuur en landschap of toekomstige generaties 91, 109, 113, 119, 266

KLIMAAT

Klimaatcommunity 184, 189
Klimaat apps voor bewustwording 224, 291, 296
Duurzame leefstijl 13, 25, 33, 129
Storytelling 24, 45

BODEM

Natuurlijke bodemverbetering 38, 81, 82, 199, 216

CIRCULAIRE ECONOMIE

Ontspullen, refuse 191, 236 262
Re-use 1, 3, 53, 59, 132, 144, 175, 193, 203, 208, 222, 268, 271
Zero waste 171, 172, 173, 202
Repareren 236, 247
Transparantie in kleding en textiel 215
Nieuwe vezels voor textiel 221
Circulair Plastic 274
Vindbaarheid restromen 84, 155, 295
Biobased 179, 182, 186, 245, 277
Asbest 106
Zonnepanelen 239, 267
Meubels en interieur 67, 90, 92, 164, 181, 218
Zwerfvuil 138, 152
Textielverf 12, 34

DUURZAAM BOUWEN EN WONEN

Anders wonen 69, 87, 146, 148, 178, 183, 261, 283, 284, 298
Bouwmaterialen 79, 144, 295

ENERGIE

Energie armoede 32, 62, 176

Nieuwe warmte, brandstof 26, 41, 143, 158, 154, 186, 285, 292

Opslag: 255

DUURZAME MOBILITEIT

E-mobility 45, 114

Duurzame stadslogistiek 294

Cargobikes 56

Deelmobiliteit 133, 273, 228

DATA

Luchtkwaliteit 43

Vervoer 98

Afval 152

CO2 264

WATER

Besparen 33, 51, 72, 228

Microplastics 6, 259

VOEDSEL

Betaalbaar en gezond eten voor iedereen 37, 73, 286

Eetbare natuur, voedselbos 31, 89, 183, 286

Voedselallergenen 142

Voedselverspilling 57, 68, 80, 135, 153

Duurzame vis 187

NATUUR EN BIODIVERSITEIT

Regeneratieve landbouw 31, 192, 234

Klimaatadaptatie in stad 23, 67, 198, 248

Landbouwtransitie 35, 127, 145, 205

Nieuw eigenaarschap van natuur 65, 88, 107, 114, 126

Natuur en (mentale) gezondheid: 161, 275

SOCIALE DUURZAAMHEID

Inclusie 220, 299

Bruggen bouwen 39, 78, 82, 127, 147, 139, 153, 205, 283

Armoedebestrijding 32, 57, 62, 76, 153, 251, 286

Totaal integraal

34, 188, 212

Onderwijs en educatie

108, 125, 128, 190, 195, 206, 209, 265

DANKWOORD

Dit is de 14e keer dat GreenWish een trendrapport van alle inzendingen van Duurzame Dinsdag heeft gemaakt. De bevindingen zijn aangevuld met de inzichten van mensen die door hun werk een goede kijk hebben op wat er gebeurt in de wereld van duurzaam initiatief en sociaal ondernemerschap. Wij willen hen hartelijk bedanken:

Reindert Augustijn

Mark Beumer

Marieke Boeije

Tim Bulters

Maarten Derksen

Roel During

Maurits Groen

Asceline Groot

Imke Haenen

Suzanne van Haren

Antoine Heideveld

Jurgen van der Heijden

Tijmen Klip

Christa Licher

Sjoerd Luteijn

Lieselotte Nagtegaal

Jan-Willem Oosterbroek

Vincent van Rijsewijk

Yvonne Rosloot

Nick Sens

Onno van Sandick

Renske Visscher

Provincie Gelderland

Versnellingshuis Nederland Circulair

LSA bewoners

Natuur en Milieufederatie Utrecht

Stichting DOEN

Wageningen Universiteit

Duurzame Dinsdag

Het Kan Wel

Ministerie I&W / Versnellingshuis

Versnellingshuis Nederland Circulair

het Groene Brein

Ella Vogelaar Academie

HIER opgewekt

Ministerie I&W

Soul

Ruimte voor Collectief Wonen

Ministerie van I&W

Midpoint Brabant

KNHM

Social Enterprise NL

Ministerie van I&W / RWS

IVN

PARTNERS DUURZAME DINSDAG

COLOFON

Dit trendrapport is gemaakt in opdracht van het Impulsprogramma Duurzaam Initiatief van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en het programma Jong Leren Eten van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Tekst: Rinske van Noortwijk, Ineke van Zanten ([GreenWish](#))

Vormgeving: Li-Shi Shu (Li-Shi Works)

Datum: juli 2022

Fotocredit titelblad: Karin van der Molen | *Imago Insecta* [Zest Artist Collective-ZAC](#)